

Lietuvos sakralinis kraštovaizdis

Istoriniai liudijimai, archeologija, toponimika, folkloras ir
rekonstrukcijos ribos

Skaitytojo versija v0.25
Baltic Association for Folklore and Esoteric Studies (BAFES)
2026

Leidinio principas. Publikacijoje atskiriami dokumentuotas faktas, interpretacija ir vėlyva tradicija.

Turinys

1. Tyrimo santrauka
2. Tyrimo ribos ir pagrindinės sąvokos
 - 2.1. Geografinės ir chronologinės ribos
 - 2.2. Kas šiame tyrime vadinama sakraline vieta
 - 2.3. Kaip buvo tikrinami teiginiai
 - 2.4. Ką reiškia neigiamas rezultatas
3. Kaip skaitomi skirtingi šaltinių tipai
 - 3.1. Rašytiniai šaltiniai
 - 3.2. Archeologija
 - 3.3. Toponimija
 - 3.4. Folkloras ir etnografiniai užrašai
 - 3.5. Erdviniai duomenys
 - 3.6. Tęstinumas
 - 3.7. Nuo šaltinio iki išvados
4. Tiesioginiai viduramžių liudijimai
 - 4.1. Ventis / Wentis prie Veliuonos
 - 4.2. Rambynas: miškas, kalnas ir akmuo
 - 4.3. Heiligenwalt žemutiniame Nevėžyje
 - 4.4. Sethen ir dabartiniai Šatijai
 - 4.5. Vilnius: rašytinis fanum ir ginčijama Perkūno šventykla
5. Kai svarbiausią vaidmenį atlieka archeologija
 - 5.1. Obeliai: neįprastas kompleksas, kurio funkcija neaiški
 - 5.2. Šliktinė: senieji radinių kompleksai ir suardytas kraštovaizdis
 - 5.3. Rešketėnai: sena data ne visada datuoja šventvietę
 - 5.4. Trumponys: dirbtinis dubuo, ugnies pėdsakai ir datavimo stoka
 - 5.5. Ką archeologija leidžia teigti
6. Toponimija, kraštovaizdis ir vėlyva tradicija
 - 6.1. Mikytai: stiprus pavadinimas ir sunkus datavimas
 - 6.2. Andriūnai ir Doškonys: ankstyvi stebėjimai ir vėlyvi pasakojimai apie aukas
 - 6.3. Puvočių Perkūno akmuo: Perkūno vardas be įrodyto kulto
 - 6.4. Alkupio Šventkalnis: keli stiprūs požymiai greta
 - 6.5. Padievytis, Dievyčio kalnas ir Šventupis
 - 6.6. Kada kelios liudijimų linijos iš tiesų viena kitą sustiprina
7. Neigiami duomenys ir šiuolaikinės rekonstrukcijos
 - 7.1. Šakiai: šiuolaikinė Perkūno šventykla ir 2001 m. lauko tyrimų ataskaita
 - 7.2. Liškiava: ankstyvo sluoksnio nebuvimas ir neigiamos išvados ribos
 - 7.3. Nečioniškis: kada pradinės atribucijos reikia atsisakyti

7.4. Vilnius: kodėl galima atmesti Perkūno šventyklą ir išlaikyti rašytinį liudijimą

7.5. Kaip atsiranda išsami šiuolaikinė praeities versija

8. Krikščioniškos ir vėlyvos sakralinės vietos: ką jos parodo

8.1. Vištytis: Šventas ir Šv. Jono šaltinis

8.2. Vištyčio Didysis akmuo

8.3. Švendubrės Dzidziulis akmuo

8.4. Narkūnų Sveikatos versmė

8.5. Kodėl reikalingi vėlyvi ir krikščioniški pavyzdžiai

9. Rezultatų palyginimas

9.1. Kodėl negalima sudaryti vieno įrodymo reitingo

9.2. Kada rašytinio šaltinio pakanka ir be archeologinio aukuro

9.3. Kada stipri archeologija nepateikia vienintelio religinio paaiškinimo

9.4. Kodėl publikacijų skaičius nereiškia nepriklausomų liudijimų skaičiaus

9.5. Įvykio data, užrašymo data ir interpretacijos data

9.6. Kas iš tiesų gali tęstis per šimtmečius

9.7. Kaip skaityti neigiamus rezultatus

9.8. Kodėl vėlyvi pasakojimai dažnai išsamesni už ankstyvuosius šaltinius

9.9. Kam reikalingi alternatyvūs paaiškinimai

9.10. Bendras palyginimo rezultatas

10. Kaip parodyti rezultatus žemėlapyje

10.1. Žemėlapis taip pat pateikia istorinį teiginį

10.2. Kodėl geriausiai dokumentuotos vietos dažnai turi tik apytikslę geografiją

10.3. Kokius vietų tipus rodo žemėlapis

10.4. Vienas istorinis objektas ne visada telpa į vieną tašką

10.5. Mokslinis žemėlapis ir kelionių vadovas sprendžia skirtingas užduotis

10.6. Kaip vizualiai parodyti neapibrėžtumą

10.7. Ką skaitytojas turi matyti objekto kortelėje

10.8. Svarbiausia erdvinė išvada

11. Išvados

11.1. Konkretūs sakraliniai kraštovaizdžiai iš tiesų dokumentuoti

11.2. Šventa vieta nebūtinai buvo šventykla

11.3. Archeologija patikimai parodo materialius pėdsakus, bet ne visada jų prasmę

11.4. Pavadinimas padeda ieškoti, bet nepakeičia įrodymo

11.5. Folkloras patikimiausiai datuoja patį pasakojimą

11.6. Tęstinumas būna skirtingas

11.7. Neigiamas rezultatas taip pat svarbus

11.8. Tikslī koordinatė nėra tas pats, kas istorinis tikrumas

11.9. Trisdešimt vietų priklauso skirtingiems istoriniams tipams

11.10. Ko šis tyrimas neįrodė

11.11. Ką galima teigti pakankamai užtikrintai

11.12. Apibendrinimas

Priedas A. Trumpas tirtų vietų registras

Priedas B. Kaip skaityti įrodymus šioje publikacijoje

- B.1. Skirtingi šaltiniai atsako į skirtingus klausimus
- B.2. Užtikrintumas taikomas teiginiui, o ne vietos vertei
- B.3. Ką reiškia „nenustatyta“
- B.4. Tęstinumas visada patikslinamas
- B.5. Geografinis tikslumas taip pat turi būti įrodytas

Priedas C. Šaltiniai ir prieigos apribojimai

- C.1. Kaip pasirinktas cituojamas šaltinis
- C.2. Šaltinių bazės apribojimai
- C.3. Kaip naudojamos tiesioginės citatos

Priedas D. Pagrindiniai teiginiai ir išvadų ribos

Priedas E. Ką tikrinti kitose versijose

- E.1. Atnaujinimo principas
- E.2. Prioritetinės būsimos patikros
- E.3. Kas savaime nereikalauja išvadų peržiūros

Bibliografija

- I. Pirminiai istoriniai šaltiniai ir kritiniai leidimai
- II. Archeologinės ataskaitos ir pirminės lauko publikacijos
- III. Archyvinė, folkloro ir toponiminė medžiaga
- IV. Šiuolaikiniai akademiniai tyrimai ir specializuoti katalogai
- V. Oficialūs registrai ir instituciniai ištekliai
- VI. Šiuolaikinės recepcijos, kraštotyros ir rekonstrukcijų šaltiniai

Pastabos

1. Tyrimo santrauka

Lietuvoje šimtai vietų siejamos su pasakojimais apie šventąsias giraites, aukojimo akmenis, šaltinius, kalvas, ugnį, senovės dievus ir neįprastas apeigas. Vieni iš šių vaizdinių remiasi viduramžių dokumentais, kiti archeologiniais radiniais, dar kiti vietovardžiais, folkloru ar vėlyva kraštotyros tradicija. Populiariuose pasakojimuose šios skirtingos linijos dažnai sujungiamos į vieną istoriją. Tuomet vėlyva legenda, senas pavadinimas ir archeologinis radinys pradeda atrodyti kaip vienas kitą patvirtinantys įrodymai, nors jie galėjo atsirasti skirtingu metu ir būti susiję su skirtingais objektais.

Šio tyrimo tikslas nebuvo sudaryti dar vieną pagoniškų šventviečių sąrašą. Kėlėme siauresnį klausimą: ką išlikę šaltiniai iš tikrųjų leidžia teigti apie konkrečias vietas ir kur baigiasi dokumentuotas faktas.

Palyginimui atrinkta trisdešimt vietų ir kraštovaizdžio kompleksų iš skirtingų Lietuvos dalių. Ši imtis nėra išsamus nacionalinis katalogas. Ji skirta skirtingiems liudijimų tipams palyginti. Į ją pateko vietos, tiesiogiai minimos viduramžių šaltiniuose, archeologiniai kompleksai, kurių ritualinė interpretacija ginčijama, objektai su senais ar sakraliais skambančiais pavadinimais, vėlyvesnės religinės praktikos vietos ir šiuolaikinės rekonstrukcijos, kurias galima tikrinti pagal ankstesnę medžiagą.

Rezultatai nevienodi. Apie kai kurias vietas išliko ankstyvų dokumentų, kuriuose miškas ar gyvenvietė tiesiogiai vadinami šventais. Kitais atvejais archeologija patikimai rodo neįprastą radinių kompleksą, tačiau neleidžia vienareikšmiškai atsakyti, ar jis buvo aukojimo, laidojimo vieta, ar turėjo kitą paskirtį. Yra vietų, kur gerai užfiksuota vėlyva gydomoji, krikščioniška ar mitologinė tradicija, tačiau nėra patikrinamos liudijimų sekos, kuri leistų ją perkelti į ikikrikščionišką laikotarpį. Galiausiai pasitaiko populiarių rekonstrukcijų, kuriose nurodomas dievybės vardas, šventvietės sandara, aukuro vieta ir apeigų pobūdis, nors ankstyvieji šaltiniai tokio tikslumo nesuteikia.

Vienas svarbių tyrimo rezultatų susijęs su žemėlapiu. Tikslė dabartinė koordinatė dar nereiškia tikslios istorinės lokalizacijos. Viduramžių tekstas gali patikimai pranešti, kad prie žinomos gyvenvietės buvo šventas miškas, tačiau neleisti nustatyti jo ribų. Tokiu atveju tikslus taškas žemėlapyje su užrašu „senovės šventvietė“ sukuria naują teiginį, kurio šaltinyje nėra. Todėl žemėlapyje skiriami tiksliai žinomi dabartiniai objektai, apytikriai atkurtos istorinės zonos ir vietos, kurių tiksli vieša lokalizacija būtų nepagrįsta.

Tyrimas patvirtina, kad dabartinės Lietuvos teritorijoje yra kelios gerai dokumentuotos viduramžių vietos, kurias šaltiniai iš tiesų sieja su šventumo statusu. Kartu jis parodo tokio tikrumo ribas. Iš žodžių „šventas miškas“ be papildomų duomenų negalima

nustatyti dievybės vardo, aukuro sandaros, žynystės buvimo ar tikslios apeigos. Vėlyva legenda savaime nesuteikia senos datos. Archeologinis sluoksnis savaime neatskleidžia religinės funkcijos.

Neapibrėžtumas šiame darbe nelaikomas trūkumu. Jei šaltinis leidžia nustatyti tik dalį istorijos, tai ir yra rezultatas. Tokia riba suteikia patikimesnį praeities vaizdą nei iš prielaidų sukurta išsami rekonstrukcija.

2. Tyrimo ribos ir pagrindinės sąvokos

2.1. Geografinės ir chronologinės ribos

Pagrindinės geografinės tyrimo ribos sutampa su dabartinės Lietuvos Respublikos teritorija. Tai patogi tyrimo riba, o ne prielaida, kad dabartinės valstybių sienos sutampa su istorinėmis religinėmis, etninėmis ar politinėmis erdvėmis.

Kaimyninių regionų medžiaga naudojama tik tada, kai ji padeda suprasti konkretų Lietuvos objektą, šaltinį, terminą, maršrutą ar istorinį kontekstą.

Chronologinis tyrimo centras yra vėlyvasis ikikrikščioniškas laikotarpis, christianizacija ir vėlesnis religinio kraštovaizdžio pertvarkymas. Į tyrimą įtraukta ir XIX-XXI amžių medžiaga, tačiau ji nelaikoma savaime išlikusiais pagonybės reliktais. Ji vertinama kaip savarankiški atminties istorijos, vietinių papročių, krikščioniškos sakralizacijos, kraštotyros, nacionalinės kultūros ir šiuolaikinės neopagonybės liudijimai.

2.2. Kas šiame tyrime vadinama sakraline vieta

Sakraline vieta šiame tyrime vadinama erdvė arba gamtos objektas, kuriam šaltinis ar dokumentuota praktika suteikia ypatingą religinę, kulto ar šventumo reikšmę.

Tai plati sąvoka. Ji savaime nereiškia pagoniškos šventvietės ir neleidžia manyti, kad joje būtinai stovėjo statinys. Šventu galėjo būti laikomas miškas, kalva, akmuo, šaltinis, pakrantės ruožas ar didesnė kraštovaizdžio zona.

Vienu atveju viduramžių dokumentas mišką tiesiogiai vadina šventu. Kitu atveju archeologai randa neįprastą daiktų kompleksą, kurio paskirtis lieka ginčytina. Trečiu atveju patikimai dokumentuota XVIII amžiaus krikščioniška procesija prie akmens. Visos trys vietos gali būti svarbios sakralinio kraštovaizdžio istorijai, tačiau jos atsako į skirtingus istorinius klausimus.

Todėl vėlyvesnis krikščioniškas vietos šventumas šiame darbe nenaudojamas kaip jos ikikrikščioniškos funkcijos įrodymas. Lygiai taip pat tiesioginis viduramžių šaltinio paminėjimas apie šventą mišką nesuteikia pagrindo kurti kulto sandaros, apie kurią dokumentas nieko nesako.

2.3. Kaip buvo tikrinami teiginiai

Kiekvienas svarbus teiginys buvo tikrinamas atskirai. Pirmiausia nustatyta, kuriame šaltinyje jis pateikiamas ir kada tas šaltinis atsirado. Tada tikrinta, ar šaltinis iš tiesų kalba apie tą pačią vietą, kaip tiksliai ją galima lokalizuoti ir ar vėlesnis autorius nekartoja anksčiau paskelbtos versijos.

Tokia tvarka reikalinga todėl, kad publikacijų skaičius pats savaime nieko neįrodo. Jei viena kraštotyrinė versija daug kartų perspausdinama, dešimt publikacijų nepaverčia jos dešimčia nepriklausomų liudijimų.

Atskirai skirti stebėjimas ir jo aiškinimas. Archeologas gali patikimai užfiksuoti anglių sluoksnį, duobę, akmenų konstrukciją ar daiktų sandėlią. Tai materialus faktas. Aiškinant, kodėl objektas buvo sukurtas ir ką jis reiškė savo meto žmonėms, reikia žengti kitą žingsnį, o kartais galimi keli paaiškinimai.

Ta pati taisyklė taikyta rašytiniams šaltiniams. Jei dokumente minimas šventas miškas, pirmiausia patikimai nustatomas pats dokumento turinys. Tada istorikas turi įvertinti teksto žanrą, jo atsiradimo aplinkybes, atstumą nuo aprašomų įvykių ir galimybę istorinį pavadinimą susieti su dabartine vieta.

2.4. Ką reiškia neigiamas rezultatas

Patvirtinimo nebuvimas nėra priešingo teiginio įrodymas.

Jei kasinėjant nerasta kulto statinio ar konstrukcijos, tai ne visada reiškia, kad vieta niekada neturėjo religinės reikšmės. Šventas miškas apskritai galėjo neturėti statinių. Nedidelis kasinėjimų plotas galėjo nepataikyti į reikiamą vietą. Dalį kraštovaizdžio galėjo sunaikinti erozija, ūkinė veikla ar vėlesnė statyba.

Tačiau neigiamas rezultatas vis tiek svarbus. Jei konkreti populiari versija teigia, kad ant tam tikros kalvos stovėjo šventykla, o tikslingas archeologinis tyrimas neranda laukiamų požymių ir pasiūlo paprastesnį gamtinį paaiškinimą, tokia versija tampa silpnesnė.

Todėl šiame darbe neigiami duomenys naudojami ne formulei „čia nieko nebuvo“ įrodyti, o konkretiems ir patikrinamiems teiginiams tikrinti.

3. Kaip skaitomi skirtingi šaltinių tipai

3.1. Rašytiniai šaltiniai

Tiesiausias liudijimas yra tekstas, kuriame konkreti vieta tiesiogiai vadinama šventa arba nurodoma jos kulto funkcija. Tačiau net ir tokio dokumento negalima skaityti kaip parengto archeologinio plano.

Kiekvienam rašytiniam šaltiniui reikia atsakyti bent į tris klausimus. Kas tiksliai parašyta? Kokio žanro ir koku tikslu dokumentas buvo sukurtas? Kaip patikimai jame minima istorinė vieta gali būti susieta su dabartine geografija?

Tai ypač svarbu christianizacijos laikotarpiui. Didžiąją dalį rašytinių pranešimų apie pagoniškas Lietuvos praktikas sukūrė krikščionių autoriai, kanceliarijos ar bažnytinės institucijos. Jų negalima laikyti neutraliais etnografiniais užrašais. Tačiau iš to taip pat neplaukia, kad tokius tekstus iš anksto reikėtų laikyti išgalvotais. Jų vertę lemia konkreti formuluotė, žanras, artumas aprašomam įvykiui ir galimybė informaciją patikrinti nepriklausomai.

Geras pavyzdys yra popiežiaus Urbono VI 1388 metų dokumentas dėl Vilniaus vyskupijos įsteigimo. Jame iš tiesų pasakojama apie pagonišką „fanum“, stabų sunaikinimą ir bažnyčios pastatymą „in eodem loco“, tai yra toje pačioje vietoje. Pats tokio pasakojimo buvimas dokumente nekelia abejonių.¹ Tačiau bulėje kartu nurodoma, kad popiežius neturi patikimų žinių apie visas išdėstytas aplinkybes ir paveda jas patikrinti. Todėl dokumentas svarbus kaip ankstyvas oficialus liudijimas, bet nėra asmeninis popiežiaus liudijimas ir nepateikia pagoniško statinio architektūrinio plano.

Labai svarbus vertimo tikslumas. Jei šaltinyje rašoma „heiliger walt“, tai reiškia šventą mišką, o ne savaimę šventyklų kompleksą. Jei vartojamas žodis „fanum“, negalima pridėti konkrečios dievybės vardo, kurio tekste nėra. Posakio „sanctus vir“ be atskiro pagrindo negalima paversti aukščiausiojo pagonių žynio titulu.

Ankstyva data taip pat nepadaro kiekvieno pranešimo neginčijamu. Viduramžių kronika gali naudoti literatūrinį šabloną, priklausyti nuo kito teksto arba aprašyti svetimą religiją savo kultūros sąvokomis. Todėl rašytinis liudijimas visada vertinamas kartu su jo kilme ir paskirtimi.

3.2. Archeologija

Archeologija patikimiausiai atsako į klausimą, kas fiziškai egzistavo tiriamoje vietoje. Ji gali nustatyti sluoksnių seką, duobės formą, ugnies pėdsakus, akmenų padėtį, radinių sudėtį ar laidojimo ypatybes.

Kur kas sunkiau atsakyti į klausimą apie funkciją. Tas pats materialus požymis kartais gali turėti kelis paaiškinimus. Ugnis gali būti apeigos dalis, gaisro ar ūkinės veiklos pėdsakas. Kaulai gali būti susiję su laidojimu, maistu arba aukojimo praktika. Metalinių daiktų sandėliavimas vandenyje gali būti ritualinis palikimas, tačiau pats žodis „ritualinis“ dar nepaaiškina konkrečios veiksmo prasmės.

Obelių kompleksas gerai parodo šią problemą. Archeologiškai patikimai nustatyta, kad prie ežero egzistavo neįprastas kompleksas. Mokslinėje literatūroje svarstyti skirtingi paaiškinimai, įskaitant laidojimą vandenyje ir aukojimo praktiką.² Todėl čia galima užtikrintai teigti tik tai, kad kompleksas egzistavo ir buvo organizuotas, o tiksli jo ritualinė funkcija lieka interpretacijos klausimu.

Ne mažiau svarbūs ir tikslingų tyrimų neigiami rezultatai. Jei archeologinis tyrimas buvo atliekamas būtent siekiant patikrinti tariamą kulto objektą ir nerado laukiamų požymių, tai turi turėti įtakos galutiniam vertinimui. Kartu būtina atsižvelgti į kasinėjimų apimtį, vietos išlikimą ir numanomo objekto pobūdį.

3.3. Toponimija

Tokie pavadinimai kaip Alkas, Alka, Šventas, Šventupis, Perkūnas ir kitos sakraliai skambančios formos yra vertingos gairės. Jie padeda rasti vietas, kurias verta tikrinti, ir kartais išsaugo labai senus kraštovaizdžio bruožus.

Tačiau pavadinimas nėra tas pats, kas funkcija. Net jei žodis iš tiesų susijęs su religine leksika, jis gali būti užrašytas vėlai, perkeltas nuo vieno objekto kitam arba šimtmečiais išlikti po to, kai pirminė praktika jau išnyko.

Todėl svarbi ne tik dabartinė vietovardžio forma. Tikrinami ankstyvieji užrašai, rašybos variantai, kartografiniai šaltiniai ir tai, ar pavadinimas laikui bėgant taikomas tam pačiam objektui.

Dievybės vardas pavadinime taip pat nėra parengtas garbinimo įrodymas. Pavyzdžiui, pasakojimas apie Perkūno perskeltą akmenį gali patikimai fiksuoti mitologinę tradiciją, tačiau neįrodo, kad prie akmens buvo senovės šventykla ar reguliariai aukota.

3.4. Folkloras ir etnografiniai užrašai

Folkloro šaltinis pirmiausia patikimai parodo, kad tam tikras pasakojimas, paprotys ar paaiškinimas egzistavo tuo metu, kai buvo užrašytas. Jei siužetas užrašytas 1935 metais, tai įrodo jo buvimą iki 1935 metų. Jis gali būti gerokai senesnis, tačiau tokiai senesnei datai reikia atskiros pagrindimo.

Užrašo vertė didėja, kai žinomi vieta, data, informantas, rinkėjas ir archyvinė byla. Tada galima sekti, kaip keitėsi vietos istorija ir kurie jos elementai atsirado anksčiau, o kurie vėliau.

Atskira problema kyla tada, kai spausdinta publikacija grįžta į žodinę aplinką. Kraštotyros knyga, mokyklinis tekstas, muziejaus ekspozicija ar turistinis stendas gali išplatinti tam tikrą versiją. Po kelių dešimtmečių ji užrašoma iš vietos gyventojų ir išoriškai atrodo kaip nepriklausomas liaudies patvirtinimas. Todėl vėlyvo žodinio užrašo negalima automatiškai laikyti nepriklausomu nuo spausdintos tradicijos.

Tai nereiškia, kad vėlyvas folkloras yra antraeilis. Jis puikiai dokumentuoja kultūrinį vietos gyvenimą, gydymo praktikas, krikščioniškus papročius, pasakojimus apie mitologines būtybes ir šiuolaikinį praeities perinterpretavimą. Apribojimas susijęs tik su datavimu: vėlyvas paprotys negauna ikikrikščioniško amžiaus be tarpinių liudijimų.

3.5. Erdviniai duomenys

Tiriant sakralinį kraštovaizdį klausimas „kur tiksliai?“ pats yra istorinės problemos dalis.

Dokumentas gali patikimai įvardyti mišką, bet nenurodyti jo ribų. Kronikoje gali būti minima gyvenvietė, kurios istorinis pavadinimas su dabartiniu kaimu siejamas tik pagal maršrutą ir toponimiją. Archeologinio kasinėjimo vieta gali būti žinoma labai tiksliai, bet nesutapti su vėlyvos legendos objektu.

Todėl dabartinis koordinatų tikslumas savaime nepadidina istorinio tikrumo. Kalvą galima išmatuoti metro tikslumu, bet tai neįrodo, kad būtent šis plotas sutampa su visu viduramžių šventu mišku.

Viešame žemėlapyje taškas naudojamas tik tada, kai taškas iš tiesų atitinka mūsų turimų žinių pobūdį. Kitais atvejais geriau rodyti apytikrą zoną, istorinę vietovę arba apskritai nepateikti tikslų ribų.

Gretimi kraštovaizdžio elementai taip pat nejungiami automatiškai. Jei stiprus liudijimas susijęs su mišku, jo negalima perkelti į artimiausią akmenį. Jei archeologinis kompleksas rastas prie ežero, jo funkcija nepersiduoda gretimai pievai vien todėl, kad pievos pavadinimas skamba sakraliai.

3.6. Tęstinumas

Žodis „tęstinumas“ dažnai slepia kelis skirtingus reiškinius.

Gali išlikti vietos pavadinimas, bet išnykti apeiga. Gali išlikti pati vieta, bet visiškai pasikeisti religinė prasmė. Senas motyvas gali gyvuoti vėlyvoje legendoje, nors joks ritualas nebuvo nuolat atliekamas. Krikščioniška praktika gali atsirasti ankstesnės sakralinės vietos teritorijoje, tačiau gali atsirasti ir visiškai nepriklausomai nuo jos.

Todėl atskirai tikrinama, kas konkrečiai tęsiasi: pavadinimas, vieta, siužetas, praktika, funkcija ar vietinė atmintis.

Vien sugretinti viduramžių pranešimą su XX amžiaus pasakojimu nepakanka. Norint užtikrintai kalbėti apie tęstinumą, reikia tarpinių liudijimų. Kuo ilgesnis chronologinis tarpas, tuo atsargesnė turi būti išvada.

3.7. Nuo šaltinio iki išvados

Nė vienas šaltinių tipas neturi visuotinio pranašumo.

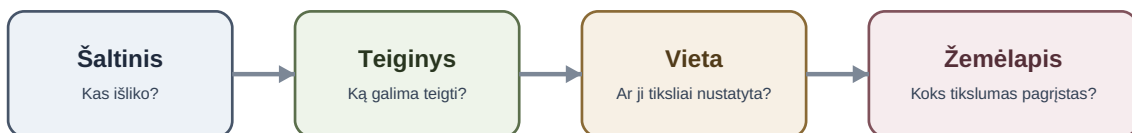
Viduramžių dokumento gali pakakti nustatyti, kad miškas buvo vadinamas šventu, net jei archeologinis sluoksnis nežinomas. Archeologija gali patikimai parodyti neįprastą materialų kompleksą, bet neišspręsti jo religinės funkcijos klausimo. Vietovardis gali parodyti perspektyvią paieškos kryptį, bet negali datuoti apeigos. Folkloras gali patikimai aprašyti vėlyvą tradiciją, bet neįrodyti jos senumo.

Todėl kiekvienai vietai svarbu ne argumentų skaičius, o tai, į kokią konkretų klausimą atsako kiekvienas šaltinis.

1 pav. Kaip iš šaltinio atsiranda žemėlapis. Pirmiausia nustatomas šaltinio turinys, tada suformuluojamas patikrinamas teiginys, nustatoma istorinė vieta ir tik po to pasirenkamas leistinas žemėlapio tikslumas.

Kaip iš šaltinio gaunamas žemėlapis

Kiekvienas perėjimas tikrinamas atskirai. Žemėlapis neturi būti tikslesnis už istorinius duomenis.

Pagrindinė taisyklė

Patikimas dokumentas gali nurodyti tik apytikrą istorinę zoną.

Ir atvirkščiai, tiksliai šiuolaikinė koordinatė pati savaime neįrodo senosios kulto funkcijos.

4. Tiesioginiai viduramžių liudijimai

4.1. Ventis / Wentis prie Veliuonos

Ventis priklauso retoms vietoms, apie kurias išliko du ankstyvi dokumentai su labai aiškia formuluote. Jie neaprašo apeigų ir neišvardija dievybės. Jų vertė kita: abu tekstai išsaugo žinią apie konkretų miško kraštovaizdį prie Veliuonos, kuris pagonybės laikais buvo laikomas šventu.

1413 metų Benedikto Makros arbitražo medžiagoje miškas vadinamas Vent arba Ventus. Tame pačiame kritinio leidimo puslapyje pateikiamos formuluotės „silva dicta Vent, que Sancta tempore paganorum vocabatur“ ir „silva dicta Ventus, que alias Sancta in paganismo vocabatur“.³ Abiem atvejais prasmė ta pati: pagonybės laikais miškas buvo vadinamas šventu.

Šis tekstas atsirado teisiniame ir teritoriniame ginčo kontekste. Viena iš šalių formulavo teiginius, kuriuos ketino įrodyti. Todėl dokumento negalima pateikti kaip pagoniškų apeigų liudininko užrašo. Tačiau buvęs miško šventumas įtrauktas į teritorijos aprašymą ir naudojamas vietovei atpažinti, o ne kaip atskiras teologinis pasakojimas.

1416 metais Wentis minimas Vytauto kanceliarijos laiške. Kalbama apie susitikimo vietos pasirinkimą prie Veliuonos. Dokumente nurodoma vietovė maždaug už pusės mylios nuo Veliuonos, kur anksčiau buvo žemaičių šventas miškas, vadintas Wentis.⁴

Abu tekstai sukurti skirtingais metais ir skirtingiems praktiniams tikslams. Jie nėra dviejų pagoniško kulto liudininkų pasakojimai ir galėjo remtis ta pačia vietine geografine atmintimi. Vis dėlto jų sutapimas svarbus: pavadinimas, vieta ir žinia apie ankstesnį šventą miško statusą patvirtinami dviejose atskirose dokumentinėse situacijose.

Apie patį kultą dokumentai beveik nieko nesako. Nežinoma, kaip miškas buvo naudojamas, ar jis buvo siejamas su konkrečia dievybe, ar ten buvo aukuras, ar vyko aukojimai ir kur ėjo tikslios jo ribos. Nežinoma net kada sakralinis naudojimas nutrūko. Abiejuose dokumentuose miško šventumas jau aprašomas kaip praeities dalykas.

Žemėlapyje tai reiškia apytikrą istorinę zoną prie Veliuonos, o ne tikslų šventvietės tašką. Šiuolaikinės rekonstrukcijos gali susiaurinti paieškos teritoriją, tačiau atkurtos ribos nepaverčia tiesiogiai išmatuotomis viduramžių ribomis.

Ventis svarbus būtent tuo, kiek nedaug leidžia pridėti nuo savęs. Galima gana užtikrintai teigti, kad konkretus miškas buvo laikomas šventu, ir kartu sąžiningai pripažinti, kad jo kulto pobūdis nežinomas.

4.2. Rambynas: miškas, kalnas ir akmuo

Iš pirmo žvilgsnio Rambynas atrodo dar akivaizdesnis senos šventos vietos pavyzdys, nes vėlyvesnė šio kraštovaizdžio istorija labai turtinga. Čia yra garsus kalnas, pasakojimai apie šventą akmenį, gausūs pagarbaus lankymo aprašymai ir stiprus lietuvių kultūrinės atminties sluoksnis. Tačiau būtent vėlyvos tradicijos gausa verčia atskirti skirtingus istorinius etapus.

Viduramžių branduolys gana aiškus. XIV amžiaus pabaigos lietuviškų kelių aprašymuose pasitaiko formuluotė „Von deme heyligen walde von Rambyn“, tai yra paminimas šventas Rambyno miškas.⁵ Tai karinis geografinis tekstas. Miškas jame yra maršruto orientyras, o ne religijos aprašymo objektas. Šaltinis patikimai patvirtina vardu įvardyto švento miško buvimą, tačiau nieko nesako apie konkrečią apeigą, akmenį ar šventyklą.

Vėlesniuose liudijimuose dėmesys palaipsniui persikelia į kalną ir akmenį. Mokslinėje literatūroje galima sekti aprašymų seką nuo XVI amžiaus pabaigos. Juose atsiranda draudimų ir reikalavimų, susijusių su lankymusi kalne, pasakojimų apie tebesitęsiantį garbinimą, žinių apie didelį akmenį ir vėlesnių vietinių tradicijų.⁶

Šios sekos negalima pateikti kaip vieno nenutrūkstamo tos pačios apeigos įrašo. Viduramžių šaltinis kalba apie mišką. Vėlesni autoriai vis labiau telkiasi į kalną ir akmenį. Istorinis šių elementų ryšys tikėtinas, tačiau tikslus sakralinės praktikos centras galėjo keistis, kaip ir pati tradicija.

Fizinis kraštovaizdis taip pat neišliko nepakitęs. Didysis akmuo sunaikintas 1811 metais. Reikšmingos šlaito griūtys įvyko 1835 ir 1878 metais, o reljefas keitėsi ir vėliau.⁷ Todėl dabartinio Rambyno vaizdo negalima laikyti nepaliesta XIV amžiaus nuotrauka.

2002 metų archeologiniai tyrimai ištirtame plote neatskleidė diagnostinio sluoksnio, kuris leistų nustatyti konkretų kulto statinį. Tai nepanaikina viduramžių rašytinio liudijimo apie šventą mišką. Miško šventvietė galėjo neturėti monumentalaus statinio, o dalis istorinio kraštovaizdžio prarasta. Tačiau archeologija taip pat nesuteikia pagrindo nupiešti trūkstamą šventyklą ar aukurą.

Todėl Rambyną reikėtų suprasti kaip istoriškai susijusį, tačiau kintantį sakralinį kraštovaizdį. Viduramžių liudijimas apie šventą mišką yra patikimas. Vėlesni kalnas, akmuo ir su jais susijusios praktikos gerai dokumentuotos vėlesniems laikotarpiams. Jų ryšys su ankstyvu mišku kraštovaizdžio lygmeniu tikėtinas, tačiau neleidžia teigti, kad visi šie elementai šimtmečius sudarė vieną nekintantį kulto objektą.

4.3. Heiligenwalt žemutiniame Nevėžyje

1398 metų Salyno sutartyje, aprašant sieną, pateikiama formuluotė „sub silva dicta Heiligenwalt“, tai yra nuoroda į mišką, vadinamą Šventuoju mišku.⁸ Ji ypač vertinga todėl, kad pavadinimas diplomatiname teritorijos aprašyme naudojamas kaip praktinis geografinis orientyras.

Toks kontekstas gerai patvirtina, kad šiuo pavadinimu žinomas miškas buvo istorinio kraštovaizdžio dalis. Tačiau pats dokumentas nenurodo tikslų jo ribų ir neaprašo kulto. Iš jo negalima išvesti dievybės vardo, šventosios ugnies, žynystės, aukuro ar religinio centro sandaros.

Pagrindinė problema čia erdvinė. Istorinė miško padėtis atkuriama pagal pasienio orientyrų seką, Salyno vietą, Nevėžio ir Nemuno vagas ir vėlesnę kartografinę medžiagą. Klaida nustatant vieną atramos tašką pakeičia visą rekonstrukciją.

2025 metais Vykintas Vaitkevičius paskelbė naują tyrimą apie šventvietę prie Nevėžio žiočių. Prieinamoje straipsnio santraukoje minimi 1853 metų Marvos-Eigulių valstybinio dvaro inventorių ir žemėlapis, kuriame pažymėtas Salynas. Autorius mano, kad ši medžiaga leidžia gerokai patikslinti 1398 metų švento miško vietą ir lokalizuoja ją dešiniajame Nevėžio krante, apimant ir dalį Nemuno slėnio.⁹

Rengiant šią publikaciją visas straipsnio tekstas nebuvo prieinamas. Todėl siūloma lokalizacija vertinama kaip rimta šiuolaikinė hipotezė, tačiau žemėlapyje ji nerodoma tiksliau, negu leidžia patikrinta medžiaga. Tas pats taikoma platesnei rekonstrukcijai, kurioje greta nagrinėjama aukštuma, šventosios ugnies motyvas, su Perkūnu siejamas pavadinimas ir Romainiai. Šie elementai gali būti vieno religinio kraštovaizdžio dalys, tačiau kiekvienam ryšiui tarp jų reikia atskiro pagrindimo.

Atskirai verta paminėti vėlyvą vietovardį Gojus į šiaurę nuo Raudondvario, kurį tyrėjai siejo su galima istorinio švento miško liekana. Toks sugretinimas įdomus, tačiau tarp 1398 metų ir dabartinės vietos kol kas trūksta tarpinių liudijimų.

Todėl patikima išvada lieka gana siaura: 1398 metų sienos aprašyme iš tiesų minimas miškas Heiligenwalt vardu. Apytikrė jo vieta Nevėžio žemupyje atkuriama, tačiau tikslios viduramžių ribos ir ryšys su gretimais religiniais objektais dar turi būti papildomai tikrinami.

4.4. Sethen ir dabartiniai Šatijai

Hermano Vartbergiečio kronikoje ties 1362 metais minima „villa Sethen, que dicitur sancta“, tai yra Sethen gyvenvietė, kuri vadinama šventa.¹⁰ Formuluotė trumpa, bet tiesioginė. Žinia apie šventumą nėra šiuolaikinio tyrėjo išvada iš kaimo pavadinimo, ji yra pačiame viduramžių tekste.

Kronika nepaaiškina, kodėl gyvenvietė taip vadinta. Joje nėra šventyklos, aukuro, konkrečios dievybės ar religinės pareigybės aprašymo. Pats pavadinimas Sethen taip pat neturi neginčijamos etimologijos, kuri leistų jį versti kaip „šventa vieta“.

Kita problema yra dabartinė lokalizacija. Senojoje istoriografijoje Sethen, be kita ko, sietas su Šėta. Dabar įtikinamesnė atrodo tapatybė su Šatijais prie Kauno. Svarbus kitas viduramžių tekstas, siejamas su Vygandu Marburgiečiu. Jame Seten lokalizuojamas prie Neries ir siejamas su Sviloniais, o tai daug geriau atitinka Šatijus.
11

Tame pačiame tekste minimas paimtas į nelaisvę „quendam sanctum virum“, pažodžiui tam tikras šventas ar šventasis žmogus. XIX amžiaus leidimuose atsirado aiškinimas, kad kalbama apie pagonių žynį. Toks aiškinimas galimas, bet jo nėra pačioje lotyniškoje formuluotėje. Tekste nėra žynio titulo, šventyklos pavadinimo ar jo pareigų aprašymo.

Be to, Hermano Vartbergiečio ir Vygando pranešimų negalima be patikros laikyti dviem visiškai nepriklausomais liudijimais. Tyrėjai yra nurodę galimą tekstinės tradicijos priklausomybę, o vietos ir karinio konteksto panašumas skatina papildomą atsargumą.¹²

Užtikrintai galima teigti du dalykus. 1362 metų viduramžių tekstas iš tiesų vadina Sethen šventa gyvenvieta. Dabartiniai Šatijai pagal Neries ir Svilonių geografiją yra įtikinamiausia lokalizacija, tačiau ši tapatybė lieka istorine rekonstrukcija, o ne visuose tarpiniuose dokumentuose nenutrūkstamai sekamu pavadinimu.

Formuluotė „pagonių žynių kaimas su šventykla“ pasako daugiau, negu leidžia šaltiniai. Dokumentai suteikia įdomios ir stiprios medžiagos, bet ne tokį detalų vaizdą.

4.5. Vilnius: rašytinis fanum ir ginčijama Perkūno šventykla

Vilnius ypač gerai parodo, kodėl rašytinio liudijimo ir archeologinės interpretacijos negalima sulieti į vieną argumentą.

1388 metų popiežiaus dokumente teigiama, kad Jogaila sunaikino pagonišką „fanum“, sudaužė stabus ir liepė pastatyti bažnyčią „in eodem loco“, toje pačioje vietoje.¹ Tai ankstyvas ir svarbus liudijimas apie pasakojimą, pagal kurį krikščionių bažnyčios įkūrimas Vilniuje buvo susijęs su ankstesnės pagoniškos kulto vietos sunaikinimu.

Tačiau dokumente yra svarbi išlyga. Popiežius nurodo neturintis patikimų žinių apie visas išdėstytas aplinkybes ir paveda adresatui jas ištirti. Todėl tekstas negali būti vadinamas asmenine popiežiaus patikra paremtu patvirtinimu. Jis fiksuoja rimtą oficialų pranešimą, egzistavusį Vilniaus vyskupijos steigimo kontekste.

Ne mažiau svarbu tai, ko dokumente nėra. Jame neišvardytas Perkūnas. Jame neaprašyta pastato forma. Nėra matmenų, plano ar koordinatų. Žodžiai „in eodem loco“ pačiame pasakojime nustato erdvinį ryšį, tačiau neleidžia šio „fanum“ automatiškai sutapatinti su konkrečia siena, pamatu ar patalpa, kurią archeologai rado po kelių šimtmečių.

XX amžiuje ankstyvas mūrinis statinys po dabartine Katedra buvo aiškinamas įvairiai. Viena iš versijų buvo Perkūno šventykla. Vėlesnė architektūrinių ir stratigrafinių duomenų peržiūra parodė rimtų šios rekonstrukcijos problemų. Oksana Valionienė pasiūlė nešventyklinį vadinamųjų laiptų paaiškinimą ir atkreipė dėmesį, kad kai kurie degimo pėdsakai nėra diagnostiniai.¹³ Darius Baronas taip pat mano, kad stipri versija apie įrodytą Perkūno šventyklą iš esmės paneigta, ir pabrėžia specifinių radinių, kurie leistų tokią atribuciją patvirtinti, stoką.¹⁴

Tai nereiškia, kad 1388 metų rašytinį liudijimą reikia atmesti. Dokumentas ir archeologinė diskusija atsako į skirtingus klausimus. Dokumentas pateikia ankstyvą liudijimą apie pagonišką kulto vietą Vilniaus bažnyčios įkūrimo istorijoje. Archeologija kol kas neleidžia užtikrintai parodyti konkrečios rastos konstrukcijos ir pasakyti: būtent tai yra tas pats statinys, juo labiau Perkūno šventykla.

Vėlyvesnę Šventaragio tradiciją taip pat reikia vertinti atskirai. Ji svarbi Vilniaus sakralinio centro suvokimo istorijai, tačiau be tarpinių liudijimų jos negalima skaityti kaip išsamaus 1388 metų popiežiaus dokumento paaiškinimo.

Todėl šios publikacijos žemėlapyje šiam siužetui tinka istorinė Katedros ir pilių teritorijos zona, o ne tikslus taškas su užrašu „Perkūno šventykla“.

3 pav. Tiesioginiai istoriniai liudijimai ir lokalizacijos tikslumas. Ventis, Rambynas, Vilnius, Heiligenwalt ir Sethen pateikia stiprius ankstyvus rašytinius liudijimus, tačiau istorinė šių objektų vieta žinoma nevienodu tikslumu.

Tiesioginiai istoriniai liudijimai ir lokalizavimo tikslumas

Stiprus ankstyvas liudijimas nereiškia, kad senąją vietos ribą galima tiksliai atkurti.

Leistinas žemėlapių tikslumas

Ventis / Wentis 1413 ir 1416 m. Buvęs šventasis miškas prie Veliuonos	Apytikrė zona
Rambynas Viduramžių maršruto šaltinis tiesiogiai mini šventąjį mišką	Apytikrė zona
Vilnius 1388 m. Pranešimas apie pagonišką fanum ir bažnyčią toje pačioje vietoje	Istorinė zona
Heiligenwalt 1398 m. Šventasis miškas naudojamas kaip riboženklis	Koridorius arba zona
Sethen / Šatijai 1362 m. Gyvenvietė pavadinta šventa	Vietovė

Išvada: istorinio liudijimo patikimumas ir šiuolaikinio lokalizavimo tikslumas vertinami atskirai.

5. Kai svarbiausią vaidmenį atlieka archeologija

5.1. Obeliai: neįprastas kompleksas, kurio funkcija neaiški

Obeliai yra beveik priešingas atvejis nei Ventis. Čia nėra ankstyvo rašytinio dokumento, kuris tiriamą vietą tiesiogiai vadintų šventa. Tačiau archeologija atskleidžia neįprastą ir gerai dokumentuotą kompleksą ežero pakrantėje.

Pagrindinėje 1988 metų kasinėjimų publikacijoje aprašoma didelė radinių sankaupa vandens ir pakrantės aplinkoje. Tyrėjai užfiksavo daugybę daiktų, keramiką, akmeninę ar grįstą struktūrą ir degintus žmonių palaikus.¹⁵ Tai nėra atsitiktinis pavienių daiktų rinkinys. Kompleksas egzistavo, buvo organizuotas ir priklauso vėlyviesiems viduramžiams.

Sunkumas prasideda mėginant paaiškinti jo paskirtį. Pirminiai tyrėjai svarstė aukojimo aiškinimą, tačiau dėl žmonių palaikų pasirinko laidojimo vandenyje interpretaciją. Netrukus ji buvo sukritikuota, o vėlesnėje literatūroje svarstytos ir kitos galimybės: laidojimo praktika, antrinis kremuotų palaikų perkėlimas, aukojamas daiktų dėjimas arba kelių ritualinių veiksmų derinys.¹⁶

Čia ypač svarbu nepakeisti archeologinio fakto išpūdingiausiu paaiškinimu. Galime užtikrintai kalbėti apie struktūruotą kompleksą, susijusį su daiktų ir žmonių palaikų tvarkymu. Kur kas sunkiau teigti, kad tai būtų aukojimo šventvietė ir kad žinome čia vykusius veiksmų prasmę.

Kremuotų kaulų buvimo juo labiau negalima paversti pasakojimu apie žmonių aukojimą. Kaulai įrodo komplekso ryšį su mirusiaisiais, tačiau patys neparodo, ar šie žmonės buvo paaukoti, palaidoti, ar jų palaikai čia perkelti po kremavimo.

Netoliese žinoma pieva Alkas. Toks pavadinimas daro ją įdomią sakralinės toponimijos tyrimui, tačiau ežero komplekso archeologinių savybių negalima automatiškai perkelti gretimai pievai. Erdvinis dviejų objektų artumas svarbus, tačiau neįrodo, kad jie turėjo tą pačią funkciją.

Obeliai rodo, kad stipri archeologinė medžiaga ne visada lemia stiprią funkcinę interpretaciją. Kartais labai gerai žinome, kas vyko su materialiais objektais, tačiau daug prasčiau suprantame, kodėl tai buvo daroma.

5.2. Šliktinė: senieji radinių kompleksai ir suardytas kraštovaizdis

Šliktinė yra vienas išpūdingiausių archeologinių objektų nagrinėjamoje imtyje. Šatos upės slėnyje aptikti du dideli IX-XI amžių metalinių daiktų kompleksai. Vėlesni tyrimai atskleidė platesnę papildomų radinių zoną.

2012 metais sistemingai ištirta apie 23 400 kvadratinų metrų teritorija. Užregistruoti 135 archeologiniai radiniai, iš kurių 131 tyrėjai susiejo su anksčiau žinomais kompleksais.¹⁷

Toks daiktų kiekis lengvai skatina vietą pavadinti aukojimo vieta. Tokia interpretacija ir įsitvirtino dalyje literatūros. Tačiau Šliktinės archeologiją dėl paties kraštovaizdžio būklės reikia vertinti ypač atsargiai.

Dalis 1971 metų radinių buvo iš grunto, išmesto kasant kanalą. Šis gruntas buvo perkeltas ir paskleistas po slėnį. Nepajudintame tos zonos grunte radinių neaptikta. Melioracija ir vėlesnė ūkinė veikla dar labiau pakeitė paviršių ir medžiagos pasiskirstymą.¹⁸

Todėl dabartinis radinių žemėlapis nėra tikslus senovinio daiktų išdėstymo žemėlapis. Pirmines koncentracijas tenka atkurti pagal lauko dokumentaciją, darbų istoriją ir slėnio būklę.

Patys metaliniai daiktai turi analogijų kuršių laidojimo kompleksuose. Tai neatmeta tyčinio ritualinio dėjimo į vandenį ar pelkėtą vietą galimybės. Tačiau tokios analogijos neleidžia visų radinių sutalpinti į vieną iš anksto žinomą scenarijų.

Žilvino Montvydo 2013 metų tyrimas svarbus ir tuo, kad autorius atkreipė dėmesį į ilgą aukojimo versijos kartojimo istoriją nepakankamai iš naujo įvertinus radimo aplinkybes.¹⁹ Tai nėra argumentas, kad aukojimo praktikos nebuvo. Tai reikalavimas nuo įprasto pavadinimo grįžti prie pačių duomenų.

Todėl išvada čia neišvengiamai santūri. Šliktinėje egzistavo dideli seni metalinių daiktų kompleksai, susiję su drėgnu kraštovaizdžiu. Jų organizuotumas ir mastas reikalauja paaiškinimo. Ritualinis dėjimas išlieka rimta galimybe, tačiau tikslus apeigos pobūdis ir pirminė dalies radinių padėtis galutinai nenustatyti.

Šie radiniai taip pat nenaudojami kaip archeologinis gretimų Mikytų įrodymas. Geografinis dviejų vietų artumas daro jų galimo ryšio klausimą įdomų, tačiau neleidžia vieno objekto duomenų perkelti kitam.

5.3. Rešketėnai: sena data ne visada datuoja šventvietę

2021 metų Rešketėnų tyrimai, be kita ko, buvo skirti atkurti pirminę plokščiadugnio dubenuotojo akmens vietą. 2002 metais akmuo buvo perkeltas į Telšius, todėl jo ankstesnę vietą teko nustatyti iš naujo.

Ištyrus bendrą 54 kvadratinį metrų plotą pavyko gana patikimai nustatyti buvusią akmens vietą ir užfiksuoti su juo susijusią akmenų struktūrą.²⁰ Tai jau gerokai pagerino objekto supratimą, nes pradinė lokalizacija nebepriklausė vien nuo atminties ir vėlyvo aprašymo.

Tyrimo vietoje rasta skirtingų laikotarpių medžiagos, įskaitant titnagą, keramiką, anglis ir apdegusį granitą. Anglies radiokarboninis tyrimas pateikė 307-406 mūsų eros metų datą. Iš pirmo žvilgsnio tokia data gali paskatinti patrauklią išvadą: šventvietė egzistavo IV amžiuje.

Tačiau tyrimo autorius tokios išvados nedaro. Anglis pirmiausia siejama su senąja lydimine žemdirbyste, o jos ryšys su sakralinės vietos sukūrimu ar naudojimu laikomas neaiškiu.²⁰

Šis skirtumas esminis. Radiokarboninis tyrimas datuoja konkretų mėginį, o ne bet kokią reiškinį, kuris vėliau vyko toje pačioje vietoje. Sena žmogaus veikla ant kalvos dar nereiškia, kad dubenuotasis akmuo tuo metu buvo naudojamas ir turėjo tą pačią funkciją, kurią jam priskiria vėlesnė tradicija.

Dar viena detalė pasirodė ypač įkalbinga. Po nedideliu akmeniu, kuris atrodė esąs senesnės struktūros dalis, rasta 2001-2003 metų medžiagos. Vadinasi, ši konkreti detalė atsirado jau po pagrindinio akmens perkėlimo. Išoriškai įtikinama akmenų kompozicija buvo šiuolaikinė.

Reškėtenai gerai parodo archeologijos naudą net tada, kai ji neatsako į pagrindinį klausimą vienu žodžiu. Tyrimas atkūrė objekto vietą, atskyrė senus veiklos pėdsakus nuo šiuolaikinio įsikišimo ir kartu parodė, kodėl vienos senos datos negalima paversti viso sakralinio komplekso data.

5.4. Trumponys: dirbtinis dubuo, ugnies pėdsakai ir datavimo stoka

Pirminė 1972 metų Trumponių lauko ataskaita patvirtina kelis svarbius faktus. Akmens dubuo buvo iškaltas žmogaus. Pats akmuo specialiai stabilizuotas papildomu akmeniu. Į šiaurės vakarus nuo jo buvo atskira duobė su granito nuoskalomis, anglimis ir pelenais, o dalis granito turėjo ugnies poveikio žymių.²¹

Skaitant paviršutiniškai, toks derinys lengvai atrodo kaip parengtas šventvietės aprašymas: dubenuotas akmuo, apgalvotas įtvirtinimas, šalia ugnis. Tačiau toje pačioje ataskaitoje yra duomenų, kurie tokią interpretaciją riboja.

Duobėje nerasta daiktų, keramikos ar kaulų. Nėra patikimos datos, kuri būtų susijusi būtent su šiuo kompleksu. Taip pat neįrodyta, kad dubens iškaltimas, akmens pastatymas ir ugnies epizodas vyko tuo pačiu metu.

Todėl išlieka keli galimi paaiškinimai. Ugnis galėjo būti susijusi su akmens apdirbimu, jo pastatymu, ūkine veikla ar vėlesniu vietos naudojimu. Ritualinė funkcija taip pat įmanoma, tačiau archeologiniai duomenys neleidžia jos patikimai atskirti nuo kitų variantų.

Šis objektas naudingas tuo, kad archeologija vienu metu sustiprina ir apriboja rekonstrukciją. Ji daug geriau nei paprastas pasakojimas apie neįprastą akmenį patvirtina žmogaus įsikišimą. Tačiau būtent išsami ataskaita parodo, kad pereiti nuo įsikišimo prie konkretaus seno kulto kol kas nėra pagrindo.

4 pav. Obeliai ir Šliktinė. Abiem atvejais archeologija patikimai patvirtina materialų kompleksą, tačiau neverčia rinktis vienintelio jo funkcijos paaiškinimo.

Obeliai ir Šliktinė: stipri medžiaga, bet ne viena privaloma funkcija

Abu kompleksai archeologiškai gerai patvirtinti, tačiau tikslų jų reikšmę tebėra interpretacijos klausimas.

Obeliai		Šliktinė	
Archeologinis pagrindas		Archeologinis pagrindas	
		Stiprus	
Kontekstas	Ežero pakrantė	Kontekstas	Drėgnas slėnis
Chronologija	Vėlyvieji viduramžiai	Chronologija	IX-XI amžiai
Patikima išvada		Patikima išvada	
Kompleksas realus ir struktūruotas		Dideli radinių kompleksai yra realūs	
Kas lieka neaišku Laidojimo, aukojimo ar mišrios praktikos negalima pasirinkti vienareikšmiškai.		Kas lieka neaišku Dalis konteksto pažeista; konkretus senovinis daiktų dėjimo scenarijus tebėra ginčytinas.	

Stipri archeologija patvirtina patį kompleksą, bet nebūtinai pateikia vienintelį jo funkcijos paaiškinimą.

5.5. Ką archeologija leidžia teigti

Keturi aptarti pavyzdžiai rodo, kad archeologiniai tyrimai neveikia pagal paprastą formulę „radome kažką neįprasto, vadinasi radome šventvietę“.

Obeliuose materialus kompleksas neabejotinas, tačiau jo funkcija turi kelis galimus paaiškinimus. Šliktinėje didžiulis radinių kiekis dera su suardytu kraštovaizdžiu ir ginču dėl daiktų padėjimo pobūdžio. Rešketėnuose kasinėjimai patikslino vietą ir atskirų įvykių chronologiją, tačiau nenustatė sakralinės funkcijos datos. Trumponyje žmogaus atliktas apdirbimas ir ugnies pėdsakai patvirtinti, tačiau jų paskirtis ir laikas lieka neaiškūs.

Stipri archeologija neprivalo baigtis konkrečios apeigos pavadinimu. Kartais tiksliausias mokslinis rezultatas yra patikimai aprašyti materialią situaciją ir palikti atvirus kelis istoriškai galimus paaiškinimus.

6. Toponimija, kraštovaizdis ir vėlyva tradicija

6.1. Mikytai: stiprus pavadinimas ir sunkus datavimas

Mikytai beveik idealiai atitinka šiuolaikinį senos šventos vietos vaizdinį. Čia yra Alkakalnis, Velnio akmuo, išraiškingas takoskyros kraštovaizdis, pasakojimai apie šulinį ir medžius, vėlyvos gydymo ir religinės tradicijos. Būtent todėl šis objektas ypač naudingas tikrinant, kiek toli galima eiti nuo įtikinamo požymių derinio iki teiginio apie seną kultą.

Ankstyviausias rastas patikimai datuotas spausdintas paminėjimas yra iš 1926 metų. Jau tada kalva vadinta Alkos kalnu ir sieta su sena šventa ar aukojimo vieta.²² Tai rodo, kad šiuolaikinė parko ir turizmo infrastruktūra nei pavadinimo, nei sakralinio aiškinimo nesukūrė nuo nulio.

Tačiau 1926 metų įrašas nepasako, kada atsirado pati praktika. Pavadinimas Alka svarbus kaip istorinis ir lingvistinis orientyras, bet jis savaime nesuteikia datos. Be to, vėlyva tradicija galėjo iš dalies vystytis veikiamą jau egzistavusio pavadinimo aiškinimo.

1971 metų archeologinis patikrinimas nepatvirtino konkretaus ritualinio modelio prie Velnio akmens. Akmenų danga pripažinta natūralia. Diagnostinių radinių, anglies ar pelenų, kurie nustatytų kultinę veiklą tirtame taške, neaptikta.²³

Toks rezultatas neįrodo, kad visas gamtinis kraštovaizdis niekada neturėjo sakralinės reikšmės. Tačiau jis reiškia, kad archeologija kol kas nesuteikia nepriklausomo konkrečios senos apeigos patvirtinimo.

Tam negalima naudoti ir gretimos Šliktinės radinių. Abi vietos priklauso tam pačiam platesniam regionui, tačiau vandens ir pelkių radinių kompleksai turi savo istoriją ir chronologiją. Kol tiesioginis objektų ryšys neparodytas, vienos vietos archeologiniai duomenys priklauso būtent jai.

Todėl Mikytus reikėtų laikyti rimtu kandidatu į seną sakralinę erdvę. Pavadinimas, kraštovaizdis ir vėlyva tradicija gerai dera tarpusavyje, tačiau sakralinės funkcijos atsiradimo laikas ir konkretus jos turinys kol kas nenustatyti.

6.2. Andriūnai ir Doškonys: ankstyvi stebėjimai ir vėlyvi pasakojimai apie aukas

Aukakalnio prie Andriūnų ir Doškonių istorija įdomi tuo, kad čia iš tiesų susitinka kelios skirtingos linijos, tačiau jos atsirado nevienodu metu.

1935 metų medžiagoje užfiksuotas Aukakalnio pavadinimas ir pranešimai, kad ariant buvo randama anglių, pelenų ir kaulų.²⁴ Tai jau ne šiuolaikinė interneto rekonstrukcija, tačiau ir ne profesionalūs stratigrafiniai kasinėjimai. Žinome vietos gyventojų ir rinkėjų stebėjimus, bet nežinome tikslios kiekvienos medžiagos padėties dirvoje ir jos datos.

1959 metų dokumentacijoje atsirado konkretesnė zona šiaurės vakarinėje kalvos pusėje. Minėti pajuodę ažuoliniai stulpai, anglis ir tamsi žemė. Tai daro objekto istoriją įdomesnę, tačiau medžiaga ir vėl lieka nedatuota ir žinoma iš užrašo, o ne šiuolaikinės archeologinės fiksacijos.

Išsamūs pasakojimai apie aukojimus, vaidilutes, šventąją ugnį ir net žmonių aukas užfiksuoti gerokai vėliau, daugiausia XX amžiaus pabaigoje.²⁵ Jų negalima naudoti aiškinant anglis, rastas ar minėtas keliais dešimtmečiais anksčiau. Kitaip vėlyvas siužetas atgaline data pradeda aiškinti ankstyvą stebėjimą.

Yra ir erdvinė ypatybė. Viena fizinė kalva buvo padalyta administracine riba ir skirtinguose registruose bei vietos tradicijoje žymima skirtingai. Istorinei analizei tai vienas kraštovaizdžio objektas, o ne keli nepriklausomi patvirtinimai.

Todėl Aukakalnis išlieka stipriu kandidatu, tačiau jo stiprybė yra ankstyvo pavadinimo, senų materialių stebėjimų ir vėlyvos tradicijos derinys. Šias linijas verta nagrinėti kartu, bet jos nesuteikia pagrindo vėlyvu pasakojimu apie aukojimo ugnį aiškinti nedatuotas 1935 ar 1959 metų anglis.

6.3. Puvočių Perkūno akmuo: Perkūno vardas be įrodyto kulto

Didelis akmuo prie Puvočių siejamas su Perkūno vardu ir gerai įsilieja į Merkio upės kraštovaizdį. Tokį objektą lengva suvokti kaip jau parengtą senovės šventvietę. Tačiau ankstyviausias rastas patikimai datuotas įrašas pasako gerokai mažiau.

1935 metų įrašė akmuo siejamas su pasakojimu, kad Perkūnas trenkė į jį žaibu ir perskėlė.²⁶ Tai patikimai parodo, kad mitologinis ryšys egzistavo jau pirmoje XX amžiaus pusėje. Vadinasi, dabartinė turistinė aplinka šios asociacijos nesukūrė neseniai.

Tačiau pasakojimas „Perkūnas perskėlė akmenį“ nėra tas pats, kas pasakojimas „žmonės prie akmens garbino Perkūną“. Žinomame įrašė nėra šventyklos, aukuro, aukojimo ar reguliarios apeigos aprašymo.

Vėlyva etnografinė tradicija taip pat pasakoja apie su akmeniu ir upe susijusį jaunimo ar piemenų paprotį. Paaugliai šokdavo ar nusileisdavo nuo akmens į vandenį ir tada plaukdavo iki kito orientyro. Atsiminimuose tai galėjo būti siejama su branda. Toks paprotys įdomus pats savaime, tačiau vėlyvas jo užrašymas neleidžia paskelbti jo išlikusia pagoniška iniciacija.

Upės kraštovaizdyje žinomi ir ūkinės veiklos pėdsakai, įskaitant žvejybos įrenginius. Ju negalima paskelbti senos apeigos dalimi vien todėl, kad jie yra šalia mitologinio akmens.

Puvočiai parodo paprastą, bet svarbų skirtumą: dievybės vardas vietos tradicijoje įrodo mitologinę asociaciją, bet nebūtinai tos dievybės kultą konkrečioje vietoje.

6.4. Alkupio Šventkalnis: keli stiprūs požymiai greta

Alkupio Šventkalnis yra sudėtingesnis kraštovaizdis. Ankstyvoje XX amžiaus medžiagoje sutinkamos formos Šventkalnis ar Szwentkalnis, pavadinimas Šventkalnio dauba, Alkupis ir kūrgrinda. 1939 metais užrašytas pasakojimas apie maldas pagonių dievams, aukų deginimą ir numanomą akmeninį aukurą.²⁷

Toks derinys atrodo labai stiprus, tačiau jį būtina išskaidyti. Ludwiko Krzywickio pasakojimas apie pagonišką maldos vietą susijęs su gretimumu Parakalniui, o ne automatiškai su pačiu Šventkalniu.²⁸ Archeologiniai radiniai ir žmonių palaikai iš platesnės apylinkės taip pat nėra konkretaus kalno archeologija. Kūrgrinda galėjo turėti transporto, ūkinę, gynybinę ar kitokią paskirtį.

1939 metų įrašas svarbus kaip vietos tradicijos liudijimas. Tačiau jo kalba jau aiškiai aprašo pagonišką religiją parengtomis sąvokomis. Be to, informantas neteigia pats matęs numanomą aukurą. Todėl patikimai nustatytas tokio pasakojimo egzistavimas 1939 metais, o ne aprašytos apeigos egzistavimas ikirikriščionišku laikotarpiu.

Šventkalnis išlieka rimtu tolesnių tyrimų objektu būtent todėl, kad ankstyvas pavadinimas, kraštovaizdis ir tradicija sutampa. Tačiau šių požymių negalima tiesiog sudėti ir gauti įrodytą religinį centrą.

6.5. Padievytis, Dievyčio kalnas ir Šventupis

Padievyčio apylinkėse vienoje vietoje sutelkta daug išraiškingų elementų: Dievyčio ežeras, Dievyčio kalnas, Šventupis, kūrgrinda, pasakojimai apie aukas ir ugnį bei gydymo praktika. Žemėlapyje visa tai lengva suvokti kaip vieną seną kompleksą. Tačiau šaltiniai priklauso skirtingiems laikotarpiams.

Ežero pavadinimas Dyvytis arba Diwicze žinomas jau 1563 metais.²⁹ Tai svarbus ankstyvas toponiminis faktas. Tačiau ežero pavadinimas nedatuoja gretimo kalno naudojimo ir nenustato upelio funkcijos.

Dievyčio kalnui ypač įdomus Ambraziejaus Kašarauskio 1854 metų spalio 11 dienos stebėjimas. Jis aprašė simetrišką įdubą viršūnėje ir ją prakasęs pažymėjo pelenų, anglių ir smėlio sluoksnį, o žemiau anglis.³⁰ Palyginti su XX amžiaus legendomis, tai iš tiesų ankstyvas materialus stebėjimas.

Tačiau XIX amžiaus vidurio darbas nebuvo šiuolaikiniai archeologiniai kasinėjimai. Nėra patikimų datuojančių radinių, radiokarboninio tyrimo ir tikslaus šiuolaikinio tirtos vietos pririšimo. Degimo pėdsakai galėjo būti ritualinės, ūkinės, statybinės ar kitokios kilmės.

Šventupis pateikia kitokius duomenis. 1939 metų įrašė nurodoma, kad iki Pirmojo pasaulinio karo žmonės čia sėmė vandens ligoniams ir ypatingą jo galią siejo su neįprasta tekėjimo kryptimi.²⁹ Tai geras vėlyvos gydymo praktikos liudijimas. Taip pat žinomi pasakojimai apie aukojimo vietą ir vaidilutes su šventąja ugnimi, tačiau vėlyvas jų užrašymas neleidžia jų automatiškai perkelti į ikikrikščionišką laikotarpį.

Kūlgrinda turi likti atskiru kraštovaizdžio elementu. Kelias per pelkėtą vietovę netampa ritualinių procesijų keliu vien todėl, kad veda objekto, turinčio sakralinę tradiciją, kryptimi.

Todėl Padievytį geriau suprasti kaip kraštovaizdį, kuriame per skirtingus amžius susikaupė keli tarpusavyje galbūt susiję elementai. Toks istorinis ryšys galimas, tačiau jo negalima gauti paprasčiausiai uždėjus vienus ant kitų 1563, 1854, 1939 metų duomenis ir dabartinį žemėlapi.

6.6. Kada kelios liudijimų linijos iš tiesų viena kitą sustiprina

Vietovardis, folkloras, neįprastas reljefas ir vėlyva praktika kartu gali sukurti labai įtikinamą vaizdą. Tačiau jų skaičius svarbus tik tada, kai žinoma kiekvienos linijos kilmė ir kai viena nėra kitos pakartojimas.

Mikytai rodo stiprų pavadinimo ir tradicijos derinį esant silpnam archeologiniam patvirtinimui. Andriūnai ir Doškonys prideda ankstyvų materialių stebėjimų, tačiau vėlyvos aukojimo kalbos negalima perkelti atgal. Puvočiai parodo skirtumą tarp dievybės vardo ir dievybės kulto. Šventkalis parodo pavojų sujungti gretimus objektus. Padievytis rodo, kaip vienoje erdvėje gali egzistuoti šimtmečiais atskirti duomenys.

Keli liudijimai iš tiesų yra stipresni už vieną tik tada, kai jie nepriklausomi ir atsako į tą patį istorinį klausimą.

7. Neigiami duomenys ir šiuolaikinės rekonstrukcijos

7.1. Šakiai: šiuolaikinė Perkūno šventykla ir 2001 m. lauko tyrimų ataskaita

Šakiai yra vienas aiškiausių pavyzdžių, kaip šiuolaikinė rekonstrukcija gali skirtis nuo archeologinio tyrimo rezultatų. Populiariojoje tradicijoje ši vieta vadinama Perkūno šventykla, o kartais įtraukiama į platesnę tariamai Jevonio slėnyje buvusių pagoniškų šventyklų sistemą.

2001 m. Bronius Dakanis ir jo kolegos tyrė spėjamą Šakių piliakalnį. Svarbu tai, kad objektas nuo pradžių buvo tikrinamas būtent kaip spėjamas piliakalnis, o ne kaip jau nustatytas archeologinis paminklas. Iš viso ištirtas 61 kvadratinis metras 18 šurfų: trylika 2 x 2 m dydžio šurfų, keturi 1 x 1 m dydžio šurfai ir vienas 2,5 x 2 m dydžio šurfas.³¹

Ataskaitoje ne kartą pažymima, kad nerasta senovės gyvenvietės požymių ar piliakalniui būdingų bruožų. Pavienės žistos keramikos šukės, vėlyvi metaliniai daiktai ir natūralus titnagas nesudarė diagnostinio senojo komplekso.

Išvadose autoriai rekomendavo spėjamo piliakalnio neįtraukti į nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą. Labiausiai tikėtiniu abiejų reljefo formų paaiškinimu jie laikė natūralią kilmę, vėliau paveiktą žmogaus veiklos.³¹

Toks rezultatas tiesiogiai prieštarauja teiginiui, kad kasinėjimai čia patvirtino seną piliakalnį ar šventyklą. Tačiau jis taip pat neleidžia teigti priešingai, esą 61 kvadratinio metro tyrimas įrodė, kad kalva praeityje niekada negalėjo būti simboliškai ar trumpai naudojama. Archeologija patikrino konkrečią materialią rekonstrukciją ir jos nepatvirtino.

Greta yra nedidelė kalvelė, žinoma kaip Aukuro arba Aukmo kalnelis. Pavadinimas skamba taip, lyg būtų kalbama apie aukurą, tačiau pati ataskaita leidžia geomorfologinį paaiškinimą. Mažoji reljefo forma galėjo būti liekana arba stipriai eroduota natūralaus reljefo dalis. Todėl pavadinimas svarbus vietinės tradicijos istorijai, bet nėra archeologinis aukuro įrodymas.

Ypač svarbi posakio Perkūno šventykla istorija. Ankstyviausias mūsų rastas spausdintas pavyzdys yra 2007 m. Albino Kurtinaičio knygoje „Garnio vaikai“. Joje pateikiama šventyklų sistemos rekonstrukcija, įskaitant Perkūno šventyklą.³² Tai įrodo, kad tokia versija spaudoje egzistavo bent 2007 m. Tačiau iš to neplaukia, kad būtent Kurtinaitis ją sukūrė. Galėjo būti ankstesnis autorius, vietinis pateikėjas ar kita publikacija, kuri dar nerasta.

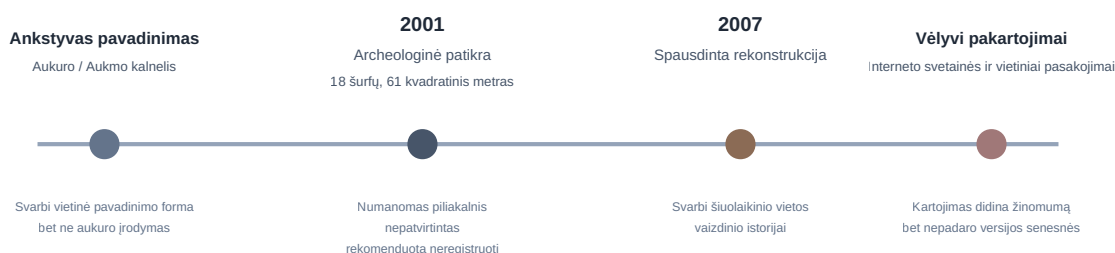
Šakiai parodo, kaip istorinis pasakojimas tolstant nuo pirminės lauko medžiagos gali darytis vis išsamesnis. Neįprastas reljefas ir sakraliai skambantis pavadinimas sudaro pagrindą interpretacijai. Vėlesnė literatūra prideda šventyklas, dievybes ir kulto objektų sistemą. Turistiniai ir interneto aprašymai vėliau kartoja jau parengtą vaizdą.

Svarbu ne išjuokti tokią tradiciją, o nustatyti, kada atsiranda kiekviena detalė ir ar ji turi nepriklausomą pagrindą.

5 pav. Šakiai: skirtingi istoriniai sluoksniai. Seno vietinio pavadinimo, 2001 m. archeologinio patikrinimo, 2007 m. spausdintos rekonstrukcijos ir vėlesnių pakartojimų negalima sudėti į vieną nenutrūkstamą senovinę istoriją.

Šakiai: skirtingi istoriniai sluoksniai, o ne viena nenutrūkstama istorija

Senasis pavadinimas, archeologinė patikra ir vėlyva rekonstrukcija priklauso skirtingiems laikotarpiams.

Negalima apeiti 2001 m. archeologinio rezultato sujungiant senąjį pavadinimą su vėlesne detalio rekonstrukcija.
Vėlyvas detalumas nepaverčia ankstesnės dvišiosios medžiagos įrodyta senąja šventovine.

7.2. Liškiava: ankstyvo sluoksnio nebuvimas ir neigiamos išvados ribos

Liškiavos Bažnyčios kalnas, taip pat siejamas su pavadinimu Alkakalnis, rodo kitokią neigiamų duomenų tipą.

1975 m. čia ištirta apie 590 kvadratinį metrų. Kasinėjimai atskleidė gerai dokumentuotą vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų istoriją: XV a. antrosios pusės bažnyčią, vėlesnius perstatymus, palaidojimus ir dvaro fazę.³³

Svarbiausia klausimui apie ankstesnį ikikrikščionišką naudojimą yra pirminės publikacijos išvada: Alkakalnio naudojimo iki XV a. požymių nebuvo rasta.³³

Tai reikšmingas neigiamas rezultatas, tačiau jis neįrodo absoliutaus ankstesnės istorijos nebuvimo. Patys tyrėjai leido galimybę, kad senesnis sluoksnis galėjo būti sunaikintas vėlesnių statybų. Todėl tiksliai formuluotė yra tokia: kasinėjimai nepatvirtino ikikrikščioniško naudojimo išlikusioje tyrimų zonoje, o visiškai sunaikinto ankstesnio sluoksnio galimybė lieka neįrodyta hipotezė.

Liškiava padeda aiškiai atskirti teiginius „nerasta“ ir „niekada nebuvo“. Archeologija labai gerai aprašo tai, kas išliko. Sunaikinto sluoksnio istorijai visada reikia daugiau atsargumo.

7.3. Nečioniškis: kada pradinės atribucijos reikia atsisakyti

Nečioniškis svarbus tuo, kad parodo: ne kiekvieną sakralinę atribuciją reikia išsaugoti bent kaip „galimą“. Priešingu atveju tyrimas virstų nepatikrinamų prielaidų katalogu.

1992-1993 m. Raimondas Akavickas žvalgė kelis neaiškius archeologinius objektus Utenos rajone. Rezultatų publikacijoje nurodomi trys šurfai Nečioniškyje. Archeologinių radinių ir kultūrinio sluoksnio nerasta, o senovės kulto vietos požymių tyrėjas nepastebėjo.³⁴

Be to, vietinė pateikėja kalvą siejo ne su religiniu ritualu, o su praktiniu naudojimu karų metu, kai čia buvo slepiamas turtas ir gyvuliai.

Iš to negalima daryti filosofinės išvados, kad ant kalvos niekada ir jokiais aplinkybėmis nevyko nieko ritualinio. Tačiau konkretus teiginys apie seną kulto vietą turimais duomenimis nepalaikomas. Profesionalus žvalgymas nerado laukiamų požymių, o vietinė atmintis pateikia suderinamą nesakralų paaiškinimą.

Tokioje situacijoje pagrįsta atsisakyti pradinės atribucijos, kol neatsiras naujų nepriklausomų duomenų.

7.4. Vilnius: kodėl galima atmesti Perkūno šventyklą ir išlaikyti rašytinį liudijimą

Vilniaus pavyzdys jau aptartas skyriuje apie rašytinius šaltinius, tačiau čia jis svarbus kitu aspektu.

Po dabartine Katedra iš tiesų yra ankstyvų mūrinių konstrukcijų. XX a. dalis tyrėjų kvadratinę pastatą, spėjamas pakopas ir apdegusias vietas siejo su pagoniška Perkūno šventykla.

Vėlesnis peržiūrėjimas atskleidė rimtų šio aiškinimo problemų. Vadinamosios pakopos buvo paaiškintos architektūriškai kaip pamatų ar atraminės sistemos dalis. Apdegę telkiniai pasirodė nespecifiniai ir gali būti susiję su gaisru arba šildymo įrenginių valymu. Specifinių radinių, kurie nepriklausomai leistų pastatą apibrėžti kaip pagonišką šventyklą, nėra.³⁵

Todėl teiginys „archeologai įrodė Perkūno šventyklą po Katedra“ patikros neatlaiko.

Tačiau neigiama išvada taikoma būtent konkrečiam pastatui ir konkrečiai interpretacijai. Ji nepanaikina 1388 m. popiežiaus dokumento, kuriame iš tiesų pasakojama apie sugriautą „fanum“ ir toje pačioje vietoje pastatytą bažnyčią. Rašytinis šaltinis ir archeologinė atribucija atsako į skirtingus klausimus.

Skaitytojui ypač svarbu išvengti klaidingos alternatyvos. Nereikia rinktis tarp dviejų kraštutinių: arba Perkūno šventykla archeologiškai įrodyta, arba ankstyvajame Vilniuje apskritai nebuvo ikikrikščioniškos kulto erdvės. Šaltiniai leidžia pateikti tikslesnį atsakymą. Ankstyvas rašytinis liudijimas yra reikšmingas, tačiau konkretaus rasto pastato tapatinimas su Perkūno šventykla nepatvirtintas.

7.5. Kaip atsiranda išsami šiuolaikinė praeities versija

Šakių, Liškiavos, Nečioniškio ir Vilniaus palyginimas rodo, kad neigiami duomenys veikia skirtingai.

Kartais jie susilpnina tik vieną konkrečią rekonstrukciją. Kartais parodo, kad tirtame plote nėra laukto sluoksnio. Kartais lauko tyrimo rezultatas kartu su alternatyviu paaiškinimu leidžia atsisakyti pradinės atribucijos.

Šiuolaikinė sakralinė versija gali ir toliau gyvuoti nepriklausomai nuo archeologijos. Tam nereikia sąmoningos apgaulės. Pakanka kelių suprantamų mechanizmų.

Sakraliai skambantis pavadinimas pasiūlo interpretaciją. Vėlesnis autorius susieja ją su žinomais baltų religijos motyvais. Turistinis aprašymas pasakojimą sutrumpina ir padaro užtikrintesnę. Kopijuojant internete išnyksta išlygos. Po kelių pakartojimų formulė „galbūt“ virsta teiginiu „čia buvo šventykla“.

Mokslinė kritika tokioje situacijoje neprivalo sunaikinti vietos kultūrinės istorijos. Šiuolaikinė rekonstrukcija pati tampa šios istorijos dalimi. Tačiau ją reikia datuoti kaip šiuolaikinę rekonstrukciją, o ne pateikti kaip viduramžių dokumentą ar kasinėjimų rezultatą.

8. Krikščioniškos ir vėlyvos sakralinės vietos: ką jos parodo

8.1. Vištytis: Šventas ir Šv. Jono šaltinis

Šaltinis prie Vištyčio ežero svarbus tuo, kad jo sakralumo nereikia rekonstruoti. Jis egzistuoja šiuolaikinėje ir nesenoje tradicijoje ir yra gerai dokumentuotas.

Lietuvos geologijos tarnybos 2014 m. apraše užfiksuotas šaltinis, kryžiai, tikinčiųjų lankymas, vandens sėmimas ir pasakojimai apie akių bei sunkiai gyjančių žaizdų gydymą.³⁶ Tai stiprus realios religinės ir gydomosios praktikos liudijimas.

Žinomas pasakojimas apie kryžiaus kilmę taip pat yra krikščioniškas. Pagal vietos tradiciją, po sapno ar Švenčiausiosios Mergelės Marijos apsireiškimo vietos gyventojas prie šaltinio pastatė kryžių.

Šis pavyzdys svarbus būtent todėl, kad pavadinimo Šventas, gydomojo vandens, kryžių ir pagarbos derinys lengvai skatina manyti, jog čia išliko pagoniško šaltinio reliktas. Tačiau tokiai išvadai reikėtų ankstesnių nepriklausomų liudijimų, kurių kol kas nėra.

Tai nedaro šaltinio mažiau sakralaus. Priešingai, jis rodo, kad tikra šventa vieta gali būti puikiai dokumentuota krikščioniškoje tradicijoje net ir be įrodyto ikikrikščioniško pirmtako.

8.2. Vištyčio Didysis akmuo

Didysis akmuo prie Vištyčio pateikia ankstesnį krikščioniškos sakralizacijos pavyzdį.

Žinomoje 1776 m. sienų dokumento išrašo vietoje yra formulė „do kamienia wielkiego vulgo S. Troycy“, t. y. nuoroda į didelį akmenį, paprastai vadintą Šventosios Trejybės akmeniu.³⁷

Šiam dokumentui išlieka svarbus apribojimas. Išrašo turinys žinomas, tačiau tikslus archyvinis šifras dar nenustatytas. Todėl galima užtikrintai cituoti žinomą fragmentą ir nurodyti jo kilmę, tačiau negalima teigti, kad dokumentas jau patikrintas pagal originalų archyvinį vienetą.

Vėlesnė tradicija sieja akmenį su krikščioniškomis procesijomis ir gydomuoju vandens, susikaupiančio didelėje ilduboje, naudojimu. Yra pranešimų apie procesijas jau apie 1800 m., tačiau ši data žinoma iš vėlesnio perdavimo, o ne iš rasto paties 1800 m. dokumento.

Čia ypač lengva padaryti retrospektyvų šuolį: didelis riedulys, vanduo ilduboje, procesijos ir senas sakralus vardas gali būti perpasakoti kaip senovinis pagoniškas aukuras, vėliau sukrikščionintas. Tokia istorija įmanoma, tačiau turimi šaltiniai jos neįrodo.

Patikimai nustatyta kas kita. XVIII a. pabaigoje akmuo jau turėjo aiškiai krikščionišką sakralų pavadinimą, o vėliau aplink jį egzistavo religinės ir gydomosios praktikos. Viskas, kas siejama su ankstesniu ikikrikščionišku etapu, reikalauja atskiro įrodymo.

8.3. Švendubrės Dzidziulis akmuo

Didysis akmuo Švendubrėje rodo, kaip ilga vietos istorija gali būti gerai dokumentuota ir kartu nesuteikti tikslios sakralinės funkcijos atsiradimo datos.

Akmuo žinomas iš XIX a. istorinės kartografijos. Vėliau užfiksuoti pasakojimai apie jo šventumą, krikščioniški kryžiai ir kiti religiniai elementai, taip pat gydomasis samanų ar akmens dalelių naudojimas.³⁸

Tai rodo, kad objektas nėra nesenas turistinis išradimas. Jis turi ilgą istoriją vietos kraštovaizdyje ir religinėje atmintyje.

Tačiau patikimiausiai dokumentuota sakralinė ir gydomoji linija daugiausia priklauso XIX-XX a. ir turi ryškų krikščionišką sluoksnį. Tarp šios tradicijos ir spėjamo ikikrikščioniško kulto kol kas trūksta pakankamų tarpinių liudijimų.

Todėl istorinė akmens vertė nepriklauso nuo to, ar kada nors pavyks įrodyti jo pagonišką naudojimą. Vėlyvas sakralumas pats savaime yra visavertis tyrimo objektas.

8.4. Narkūnų Sveikatos versmė

Šaltinis prie Narkūnų yra dar vienas gerai dokumentuotas vėlyvos gydomosios praktikos pavyzdys.

1935 m. įrašė jis vadinamas Sveikatos versme. Žmonės ateidavo gydomojo vandens ir mesdavo monetas. Taip pat egzistavo pasakojimas apie žmogų, kuris paėmė pinigus iš šaltinio ir po to apako.³⁹

Šaltinis buvo Narkūnų piliakalnio papėdėje. Toks artumas labai išraiškingas, bet jis nedatuoja gydomojo papročio. Paties piliakalnio senumas automatiškai nepersiduoda šaltinio tradicijai.

XX a. devintajame dešimtmetyje šaltinis buvo sunaikintas tiesiant geležinkelį. Todėl šiandien kalbame ne tik apie sakralumo istoriją, bet ir apie konkretaus kraštovaizdžio elemento praradimo istoriją.

Narkūnai parodo dar vieną tipišką klaidą. Senovės paminklas greta ir vėlyvas šventas šaltinis gali būti istoriškai susiję, tačiau vien artumas nėra jų tęstinumo įrodymas.

8.5. Kodėl reikalingi vėlyvi ir krikščioniški pavyzdžiai

Šios vietos į tyrimą įtrauktos ne tam, kad „tikros“ pagoniškos šventvietės būtų priešpriešinamos „netikroms“ krikščioniškoms. Pati tokia priešprieša būtų klaidinga.

Vištytis rodo gyvą krikščionišką ir gydomąją sakralumą. Didysis akmuo prie Vištyčio turi dokumentuotą krikščionišką vardą jau XVIII a. Švendubrė išlaiko ilgą vėlyvą religinę istoriją. Narkūnai gerai dokumentuoja XX a. pirmosios pusės gydomąją praktiką.

Visa tai yra realios sakralinio kraštovaizdžio formos.

Palyginimui svarbu kas kita. Kuo ryškesnis šiuolaikinis sakralumas, tuo stipresnė pagunda laikyti jį daug senesnės kilmės įrodymu. Tačiau tai du skirtingi klausimai.

Vėlyva tradicija gali atsirasti naujoje vietoje. Ji gali perimti senesnį kraštovaizdį ir pakeisti jo reikšmę. Gali išlikti tik pavadinimas. Gali tęstis atskiras motyvas. Galiausiai kartais iš tiesų gali egzistuoti daugiaamžis tęstinumas.

Atskirti šiuos variantus galima tik pagal tarpinius istorinius liudijimus. Pats šiuolaikinio garbinimo faktas jų nepakeičia.

9. Rezultatų palyginimas

9.1. Kodėl negalima sudaryti vieno įrodytumo reitingo

Trisdešimties vietų palyginimas parodė, kad viena skaitinė skalė būtų veikiau patogi iliuzija negu naudingas mokslinis įrankis.

Ankstyvas rašytinis dokumentas, tiksli šiuolaikinė koordinatė, gausi archeologinė medžiaga, senas pavadinimas ir tvari vėlyva tradicija atsako į skirtingus klausimus. Sudėjus visa tai į vieną balą, gautume skaičių, slepiančią svarbiausia: kas iš tikrųjų nustatyta kiekvienu atveju.

Ventis gerai parodo šią problemą. Rašytiniai liudijimai apie buvusį šventą mišką yra labai stiprūs, tačiau tiksli viduramžių miško riba nežinoma. Šakiai, priešingai, lengvai randami šiuolaikiniame žemėlapyje, tačiau tiksli kalvos koordinatė neįrodo senovinės šventyklos. Obeliuose materialus kompleksas gerai žinomas, bet jo funkcija tebėra ginčijama.

Todėl objektai lyginti ne pagal bendrą balų sumą, o pagal atskirus klausimus. Kiek tiesioginis yra šaltinis? Ar jis kalba būtent apie šią vietą? Kaip tiksliai galima atkurti jos padėtį? Ar žinoma funkcija? Ar skirtingi liudijimai nepriklausomi? Kokia chronologija? Ar yra duomenų, prieštaraujančių populiariai versijai? Ar šiuolaikinė rekonstrukcija netapo išsamesnė už ankstyvuosius šaltinius?

Toks palyginimas prasčiau tinka patraukliam reitingui, bet daug geriau parodo tikrą žinių būklę.

9.2. Kada rašytinio šaltinio pakanka ir be archeologinio aukuro

Ventis, Rambynas, Heiligenwalt ir Sethen rodo, kad nerastas aukuras nepanaikina tiesioginio viduramžių liudijimo.

Jei dokumentas mišką vadina šventu arba nurodo, kad gyvenvietė buvo laikoma šventa, tai yra savarankiškas istorinis faktas. Jam nebūtinai reikalingos monumentalios konstrukcijos patvirtinimas.

Ventis atveju 1413 ir 1416 m. dokumentai saugo atmintį apie buvusį šventą mišką. Kelio aprašymas mini šventą Rambyn mišką. 1398 m. sutartyje Heiligenwalt naudojamas kaip geografinis orientyras. Hermanas Vartbergietis rašo apie Sethen kaip apie gyvenvietę, kuri buvo vadinama šventa.

Visi šie tekstai turi ribas. Jie neaprašo ritualo sandaros ir nepateikia tikslaus žemėlapiu. Tačiau būtent papildomų detalių trūkumas padeda aiškiau matyti žinojimo ribą.

Rašytinis šaltinis yra stiprus tam klausimui, kurį iš tiesų nušviečia. Jis gali patikimai patvirtinti istorinį pavadinimą ar sakralų statusą ir kartu būti visiškai nepakankamas aukojimo, žynystės ar architektūros rekonstrukcijai.

9.3. Kada stipri archeologija nepateikia vienintelio religinio paaiškinimo

Obeliai ir Šliktinė rodo priešingą situaciją. Čia materialus pagrindas toks reikšmingas, kad ginčas vyksta ne dėl komplekso egzistavimo, o dėl jo prasmės.

Obeliuose yra radinių, kremuotų žmonių palaikų ir vandens bei pakrantės kontekstas. Šliktinėje žinomi dideli metalinių daiktų kompleksai, susiję su drėgnu kraštovaizdžiu. Abiem atvejais galima siūlyti ritualinius paaiškinimus, tačiau jie konkuruoja su laidojimo ir kitais modeliais.⁴⁰

Iš to kyla paprastas principas: patikimai nustatytas materialus faktas neprivalo turėti vienintelio patikimai nustatyto funkcinio paaiškinimo.

Taisyklė galioja ir priešinga kryptimi. Skeptiškas aiškinimas neįgyja pranašumo vien todėl, kad skamba mažiau romantiškai. Jei siūlomas ūkinis, laidojimo ar atsitiktinis paaiškinimas, jis taip pat turi atitikti radinių sudėtį, chronologiją ir erdvinį kontekstą.

9.4. Kodėl publikacijų skaičius nereiškia nepriklausomų liudijimų skaičiaus

Tą pačią idėją galima rasti dešimtyse knygų ir interneto svetainių. Tai dar nereiškia, kad turime dešimtis nepriklausomų šaltinių.

Sethen atveju dviejų viduramžių tekstų negalima automatiškai laikyti dviem visiškai nepriklausomais žynių centro liudijimais. Vienas tekstas galėjo priklausyti nuo kito arba abu galėjo remtis bendru šaltiniu. Ventis 1413 ir 1416 m. dokumentai buvo sukurti skirtingoms praktinėms reikmėms, tačiau galėjo naudotis ta pačia vietine geografine atmintimi.

Archeologijoje kelios publikacijos gali ginčytis dėl to paties radinių rinkinio. Tokiu atveju straipsnių skaičius rodo mokslinės diskusijos mastą, o ne nepriklausomų materialų kompleksų skaičių.

Ypač atsargiai reikia elgtis su gretimomis vietomis. Šliktinės archeologija netampa antru Mikytų įrodymu vien dėl geografinio artumo. Obelių ežero pakraščio kompleksas nepaverčia greta esančios Alko pievos archeologiškai patvirtinta šventviete. Mažoji kalvelė prie Šakių neperduoda savo tradicijos pagrindinei kalvai be atskiro pagrindo.

Yra ir dar vienas mechanizmas. Paskelbta versija gali patekti į muziejų, kraštotyros knygą, mokyklinį pasakojimą ar turistinį aprašymą, o paskui grįžti į žodinę aplinką. Po kelių dešimtmečių vietinio gyventojo pasakojimas gali atrodyti kaip naujas nepriklausomas tos pačios idėjos patvirtinimas, nors ji jau buvo plačiai paskleista spaudoje.

Todėl svarbi ne nuorodų aritmetika, o informacijos kilmė.

9.5. Įvykio data, užrašymo data ir interpretacijos data

Daugeliui vietų egzistuoja iš karto kelios skirtingos datos.

Yra numanomas senos praktikos laikas. Yra ankstyviausias rastas jos užrašymas. Yra vėlesni pakartojimai. Yra momentas, kai atsiranda mokslinis ar populiarus paaiškinimas. Galiausiai yra dabartinis turistinis ir religinis vietos gyvenimas.

Puvočiai gerai rodo šį skirtumą. 1935 m. įrašas įrodo, kad tuo metu jau egzistavo pasakojimas apie Perkūno perskeltą akmenį. Jis neįrodo Perkūno kulto XIII amžiuje.

Andriūnų atveju ankstyvi pranešimai apie anglių, pelenus ir kaulus atsirado gerokai anksčiau už išsamius pasakojimus apie aukojimus ir šventąją ugnį. Vėlyvo pasakojimo negalima automatiškai naudoti kaip ankstyvo stebėjimo paaiškinimo.

Šakiuose 2001 m. lauko archeologija nepatvirtino piliakalnio ar šventyklos, o detali šventyklos rekonstrukcija patikimai fiksuojama spaudoje vėliau. Sukeitus šias datas vietomis, šiuolaikinė versija pradeda atrodyti kaip sena tradicija, kurią archeologai esą mėgino patvirtinti. Šaltiniai rodo sudėtingesnę istoriją.

9.6. Kas iš tiesų gali tęstis per šimtmečius

Žodis „tęstinumas“ atrodo aiškus, tačiau praktiškai jis jungia skirtingus reiškinius.

Gali išlikti pavadinimas, nors praktika išnyksta. Gali išlikti vieta, tačiau pasikeisti religinė prasmė. Gali tęstis legendos motyvas, bet ne pats ritualas. Gali egzistuoti bendruomenės atmintis, jungianti skirtingus vieno kraštovaizdžio istorinius etapus.

Rambynas ypač gerai parodo šią problemą. Viduramžių šaltinis kalba apie šventą mišką. Vėlesni liudijimai vis labiau telkiasi į kalvą ir akmenį. Tarp šių sluoksnių tikriausiai yra istorinis ryšys, tačiau tai neįrodo vieno nekintamo ritualinio centro egzistavimo per šimtmečius.

Vištytis pateikia kitą pavyzdį. Dabartinis krikščioniškas šaltinio sakralumas gerai dokumentuotas, tačiau pats savaime neįrodo ikikrikščioniško pirmtako. Didysis akmuo jau XVIII a. turi krikščionišką sakralų vardą, bet tai taip pat nepasako, kas čia vyko iki krikščioniško etapo.

Todėl tęstinumą reikia įrodinėti dalimis: kas tiksliai išliko ir kokie tarpiniai liudijimai tai patvirtina.

9.7. Kaip skaityti neigiamus rezultatus

Neigiami archeologiniai rezultatai turi nevienodą svorį.

Nečioniško senovės kulto vietos pradinė atribucija turėjo silpną pagrindą, o profesionalus žvalgymas neaptiko kultūrinio sluoksnio, radinių ar tokio objekto požymių. Čia pagrįsta atsisakyti ankstesnės atribucijos, kol neatsiras naujų duomenų.

41

Šakiuose neigiamas rezultatas pirmiausia taikomas spėjamam piliakalniui ir šiuolaikinei materialiai šventyklos rekonstrukcijai. Jis neįrodo, kad natūrali kalva niekada neturėjo simbolinės reikšmės.

Liškiavoje nerasta tiriamo ploto naudojimo iki XV a. požymių, tačiau intensyvi vėlesnė statyba palieka galimybę, kad ankstyvasis sluoksnis buvo visiškai sunaikintas. Tai galimybė, o ne nustatytas faktas.

Vilniuje neigiama išvada dar siauresnė. Napatvirtinamas konkretaus mūrinio pastato tapatinimas su įrodyta Perkūno šventykla. Kartu išlieka atskiras 1388 m. rašytinis pranešimas apie „fanum“.

Neigiamas rezultatas turi keisti būtent tą teiginį, kurį tikrina. Jis neturi virsti universalia formule „čia niekada nebuvo nieko sakralaus“.

9.8. Kodėl vėlyvi pasakojimai dažnai išsamesni už ankstyvuosius šaltinius

Šiuolaikinė kultūra mėgsta apibrėžtumą. Šventą mišką be žinomos dievybės ir ritualo sunku paversti turistiniu pasakojimu. Daug patogiau įvardyti šventyklą, aukurą, žynį ir konkrečią ceremoniją.

Taip atsiranda būdingas procesas. Neįprastas pavadinimas pasiūlo galimą funkciją. Tyrėjas ar kraštotyrininkas pateikia hipotezę. Populiarus perpasakojimas pašalina žodį „galbūt“. Turistinis puslapis paaiškinimą dar kartą sutrumpina. Galiausiai rekonstrukcija ima atrodyti kaip seniai žinomas faktas.

Šakiai yra ryškus tokio proceso pavyzdys. Puvočiai rodo, kaip Perkūno vardas iš mitologinio pasakojimo lengvai virsta numanomu kultu. Mikyčiai rodo pavadinimo ir išraiškingo kraštovaizdžio galią. Šventkalnis rodo, kaip keli gretimi požymiai gali būti klaidingai sujungti į vieną šventyklos centrą.

Vėlyva versija dėl to netampa beverte. Ji yra XX-XXI a. kultūros istorijos šaltinis. Klaida prasideda tik tada, kai išnyksta šiuolaikinės rekonstrukcijos data ir ji imama cituoti kaip senovės įrodymas.

9.9. Kam reikalingi alternatyvūs paaiškinimai

Kiekvienam sudėtingam objektui naudinga klausti ne tik „kokia sakralinė versija įmanoma?“, bet ir „kas dar galėjo sukurti tokius pačius duomenis?“.

Šliktinėje tenka lyginti sąmoningą ritualinį dėjumą, laidojimo ryšį, karinį ar socialinį depozitą, daiktų slėpimą ir vėlesnį perkėlimą. Andriūnų materialius stebėjimus galima lyginti su ūkiniais ir agrariniais paaiškinimais. Mikytų senoji sakralinė funkcija lyginama su galimybe, kad išraiškinga gamtinė vieta buvo sakraliai permąstyta vėliau. Heiligenwalt tiesioginis viduramžių liudijimas atskiriamas nuo hipotezės, kad konkretus vėlyvas Gojus yra išlikęs to miško fragmentas.

Tačiau svarbi simetrija. Alternatyvus paaiškinimas taip pat turi būti pagrįstas. Jis netampa geras vien todėl, kad yra mažiau įspūdingas.

9.10. Bendras palyginimo rezultatas

Atskyrus šaltinius, datas ir erdvinius komponentus, atranka neskylo į „įrodytas“ ir „neįrodytas“ šventvietes. Vietoje to išryškėja kelios istoriškai skirtingos grupės.

Yra tiesiogiai dokumentuotų viduramžių sakralinių kraštovaizdžių. Yra stiprių archeologinių kompleksų, kurių funkcija ginčijama. Yra vietų, kur svarbiausi pavadinimai, folkloras ir vėlyva tradicija. Yra gerai dokumentuotų krikščioniškų ir gydomųjų šventų vietų. Yra objektų, svarbių būtent todėl, kad populiari senoji atribucija neatlaikė patikros.

Ši įvairovė yra vienas svarbiausių tyrimo rezultatų. Sąvoka „sakralinis kraštovaizdis“ naudinga tik tol, kol neištrina skirtumų tarp šių grupių.

10. Kaip parodyti rezultatus žemėlapyje

10.1. Žemėlapis taip pat pateikia istorinį teiginį

Žemėlapis dažnai atrodo neutralesnis už tekstą. Tačiau vienas taškas ekrane skaitytojui jau pasako daugiau, negu gali pasirodyti.

Tiksli žyma sukuria įspūdį, kad senoji vieta žinoma kelių metrų tikslumu. Griežta miško riba leidžia manyti, kad jo istorinis kontūras atkurtas. Vienas ženklas sudėtingam kraštovaizdžiui vizualiai sujungia visus jo elementus.

Todėl šio tyrimo žemėlapis neturi būti tikslesnis už šaltinį.

Jei viduramžių dokumentas patikimai liudija šventą mišką, bet nurodo tik santykinę jo padėtį, žemėlapyje rodoma apytikslė istorinė zona. Jei šiuolaikinis akmuo žinomas tiksliai, bet jo senoji funkcija neįrodyta, koordinatės tikslumas hipotezės nepaverčia faktu.

Tai ypač svarbu todėl, kad stipriausi rašytiniai liudijimai erdviniu požiūriu pasirodę esantys ne patys tiksliausi.

10.2. Kodėl geriausiai dokumentuotos vietos dažnai turi tik apytikslę geografią

Ventis, Rambynas, Heiligenwalt, Sethen ir Vilniaus siužetas turi ankstyvų rašytinių liudijimų. Tačiau nė vienas iš šių atvejų nepateikia patikimo senojo plano, kuris leistų tiksliai pažymėti „šventvietės centrą“.

Ventis žinomas kaip miškas prie Veliuonos, tačiau jo viduramžių riba rekonstruojama. Rambynas siejamas su šventu mišku, o vėlesnė tradicija telkiasi į kalvą ir akmenį. Heiligenwalt atkuriamas pagal sienos aprašymą ir istorinę geografią. Sethen su dabartiniais Šatijais siejamas pagal maršrutą ir toponimiją, tačiau ši identifikacija tebėra rekonstrukcija. Vilniaus dokumentas kalba apie kulto vietą ir toje pačioje vietoje pastatytą bažnyčią, bet nepateikia pagoniško objekto architektūrinio plano.

Tai svarbus rezultatas. Istorinio liudijimo stiprumas ir šiuolaikinės koordinatės tikslumas vienas nuo kito nepriklauso.

10.3. Kokius vietų tipus rodo žemėlapis

Vietoje vieno vienodų „šventų taškų“ sluoksnio žemėlapis skiria kelis istorinių situacijų tipus.

Pirmąją grupę sudaro penkios vietos su tiesioginiais viduramžių liudijimais ir apytiksle senąja lokalizacija: Ventis, Rambynas, Heiligenwalt, Sethen ir Vilniaus siužetas.

Antrąją grupę sudaro keturi objektai, kuriuose archeologinė medžiaga ypač stipri, tačiau religinės funkcijos negalima sutraukti į vieną neginčijamą paaiškinimą.

Trečiąją ir didžiausią grupę sudaro penkiolika vietų, kuriose svarbiausią vaidmenį atlieka toponimija, folkloras, etnografinė tradicija arba vėlyva sakralizacijos istorija, o senoji funkcija lieka mažiau apibrėžta.

Dar keturi objektai svarbūs kaip atvejai, kai populiarią senąją atribuciją teko apriboti arba atmesti patikrinus lauko ir rašytinius duomenis.

Galiausiai du objektai išskirti kaip gerai dokumentuotos vėlyvos arba krikščioniškos šventos vietos. Jų įtraukimas saugo nuo priešingos klaidos: neįrodyta pagoniška senovė nereiškia, kad vieta neturi tikros sakralinės istorijos.

Šie skaičiai taikomi tik mūsų trisdešimties vietų atrankai. Tai nėra visų Lietuvos sakralinių objektų statistika.

10.4. Vienas istorinis objektas ne visada telpa į vieną tašką

Kai kurias vietas reikėjo skirti į kelis erdvinius komponentus.

Rambyno atveju būtina atskirti apytikslę viduramžių švento miško zoną nuo vėlesnės kalvos ir prarasto akmens. Jų ryšys rodomas istoriškai, bet žemėlapis nevaizduoja jų kaip vieno nekintamo centro.

Šakiuose atskirai vertinami pagrindinis kalnas, mažasis Aukuro arba Aukmo kalnelis ir vėlyva Perkūno šventyklos rekonstrukcija. Šiuolaikinė šventyklos schema į senovės žemėlapių neperkeliamą kaip archeologiškai nustatyta.

Heiligenwalt atveju atskirai nagrinėjami 1398 m. miškas, vėlyvas Gojus, Romainiai ir kiti platesnės žemutinio Nevėžio rekonstrukcijos elementai. Jie nesujungiami į vieną plotą, kol neįrodytas jų tarpusavio ryšys.

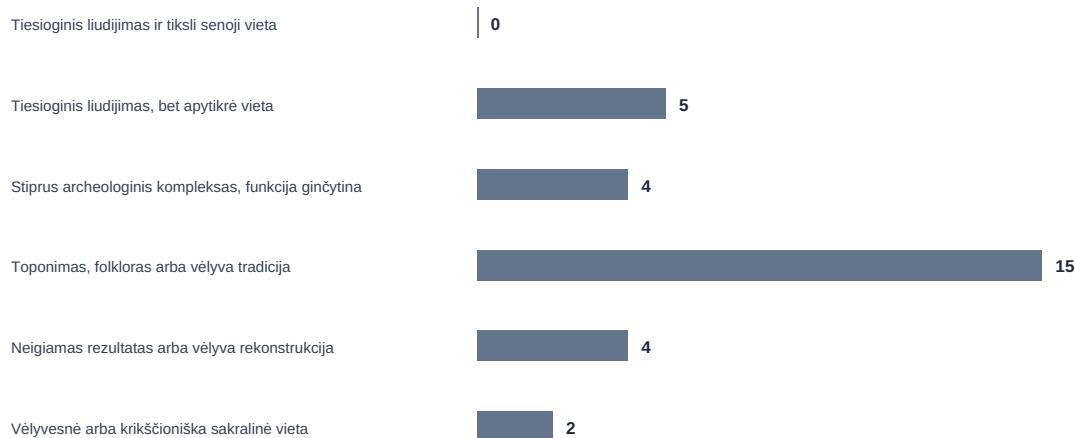
Ta pati taisyklė galioja Obeliams ir Mikytams. Obelių ežero pakraščio archeologinis kompleksas nėra tas pats objektas kaip gretima Alko pieva. Mikytai neperima Šliktinės archeologinių savybių.

Žemėlapis čia kartoja tą patį principą kaip tekstas: kaimynystė nėra tapatybė.

2 pav. Kaip pasiskirstė 30 tirtų vietų. Kategorijos apibūdina turimų duomenų pobūdį ir leistiną viešo pateikimo tikslumą. Jos nėra kultūrinės vertės reitingas.

Kaip pasiskirstė 30 tirtų vietų

Kategorijos apibūdina duomenų pobūdį, o ne vietos kultūrinę vertę.

Nė viena vieta nesujungia tiesioginio senojo liudijimo su tokia tiksliai sena vieta ir ribomis, kad būtų galima skelbti tikslų centrą ar griežtą ribą kaip visiškai nustatytą faktą.

10.5. Mokslinis žemėlapis ir kelionių vadovas sprendžia skirtingas užduotis

Tyrimų žemėlapis turi rodyti ne tik patraukliausias vietas, bet ir neigiamus rezultatus. Kitaip skaitytojų atrodys, kad metodas visada patvirtina pradinę hipotezę.

Todėl moksliniame žemėlapyje savo vietą turi Šakiai, Nečioniškis, Liškiava ir ginčijama Vilniaus šventyklos atribucija. Jie parodo rekonstrukcijos ribas.

Būsimas turistinis ar kultūrinis vadovas gali veikti kitaip. Jo paskirtis yra padėti orientuotis įdomiose vietose, todėl nebūtina iškelti į pirmą planą visų atvejų, kai pradinė senoji atribucija nepasitvirtino. Tačiau net ir supaprastintas vadovas neturi likusių vietų paversti vienalyčiu įrodytų pagoniškų šventviečių sąrašu.

Tą pačią medžiagą galima naudoti ir moksliniame žemėlapyje, ir vadove, jei abiem atvejais aiškiai atskiriama tai, kas nustatyta, kas tikėtina ir kas priklauso vėlyvai tradicijai.

10.6. Kaip vizualiai parodyti neapibrėžtumą

Įspėjimas apie neapibrėžtumą turi būti matomas dar prieš atidarant objekto kortelę.

Tiksliai žinomą šiuolaikinį akmenį galima rodyti tašku. Apytikslę istorinę vietą geriau rodyti zona. Maršruto ar sienos rekonstrukcija gali būti vaizduojama koridoriumi. Sudėtingas kraštovaizdis turi būti rodomas keliais susijusiais elementais, o ne vienu dirbtiniu tašku.

Jei visi objektai pažymimi vienodais ženklais, skirtumai išnyksta net tada, kai išsamus kortelių tekstas lieka teisingas.

Spalva taip pat neturi paversti žemėlapio paprasta „tiesa“ ir „melas“ schema. Istoriniai duomenys yra sudėtingesni už dvejetainį vertinimą.

10.7. Ką skaitytojas turi matyti objekto kortelėje

Objekto kortelė iš karto turi atsakyti į kelis skaitytojui suprantamus klausimus.

Kas tai per vieta? Koks ankstyviausias patikimas su ja susijęs liudijimas? Ką tiksliai jis leidžia teigti? Kaip tiksliai vieta lokalizuota? Kokie svarbiausi apribojimai ir alternatyvūs paaiškinimai? Kuris sluoksnis yra vėlyvas arba šiuolaikinis?

Tokia seka padeda skaitytojui pačiam pamatyti skirtumą tarp tiesioginio dokumento, archeologinės interpretacijos ir vėlyvos tradicijos.

10.8. Svarbiausia erdvinė išvada

Bandyamas sukurti tikslų Lietuvos senųjų šventviečių žemėlapių neišvengiamai būtų tikslesnis už pačius šaltinius.

Korektiškas žemėlapis turi rodyti ne tik vietas, bet ir erdvinio neapibrėžtumo laipsnį. Vienais atvejais tai tikslus šiuolaikinis fizinis objektas. Kitais tik istorinė vietovė, zona ar maršrutas. Kartais geriau atsisakyti tikslaus taško, negu sukurti klaidingą žinojimo įspūdį.

Šia prasme neapibrėžtumas žemėlapyje nėra trūkumas, o prasminga tyrimo rezultato dalis.

11. Išvados

11.1. Konkretūs sakraliniai kraštovaizdžiai iš tiesų dokumentuoti

Pirmoji ir svarbiausia tyrimo išvada yra teigiama.

Visų žinių apie senąsias Lietuvos šventas vietas negalima suvesti į vėlyvą folklorą ar tautinio romantizmo rekonstrukcijas. XIV-XV a. dokumentuose yra konkrečių pranešimų, susijusių su istoriškai lokalizuojamomis vietomis.

Ventis prie Veliuonos 1413 ir 1416 m. dokumentuose aprašomas kaip buvęs šventas miškas. Kelio aprašymų korpusas mini šventą Rambyn mišką. 1398 m. sutartyje vartojamas pavadinimas Heiligenwalt. Hermanas Vartbergietis 1362 m. rašo apie Sethen kaip apie gyvenvietę, vadintą šventa. 1388 m. popiežiaus dokumentas išsaugo pranešimą apie „fanum“ sunaikinimą ir bažnyčios pastatymą toje pačioje vietoje Vilniuje.⁴²

Šie šaltiniai skiriasi žanru ir atskirų detalių patikimumu. Jie nepateikia vieno bendro baltų šventyklos vaizdo. Tačiau jų pakanka siauresnei išvadai: vėlyvųjų viduramžių Lietuvoje egzistavo konkretūs miškai, gyvenvietės ir kulto erdvės, kurias rašytinė tradicija apibūdino kaip šventas arba anksčiau buvusias šventas.

11.2. Šventa vieta nebūtinai buvo šventykla

Kuo geriau dokumentuotas ankstyvas objektas, tuo kartais aiškiau matyti mūsų žinojimo ribą.

Ventis yra vienas stipriausių pavyzdžių, nors beveik nieko nežinome apie tai, kas vyko pačiame miške. Šaltiniai nurodo jo ankstesnį šventą statusą, bet neįvardija dievybės, aukuro ar ritualo.

Tas pats taikoma Heiligenwalt ir Sethen. Šaltinio žodžiai pakankamai svarbūs, kad galėtume kalbėti apie ypatingą sakralų statusą. Tačiau jų nepakanka išsamiai religinei institucijai rekonstruoti.

Todėl plati sąvoka „sakralinė vieta“ dažnai yra tikslesnė už žodžius „šventykla“ ar „šventvietė“, jei pastarieji sukuria konkrečios architektūros ir ritualo vaizdą, kurio šaltinis neaprašo.

11.3. Archeologija patikimai parodo materialius pėdsakus, bet ne visada jų prasmę

Obeliai ir Šliktinė rodo didelių ir neįprastų kompleksų egzistavimą. Rešketėnai padeda atkurti objekto padėtį ir datuoti atskirus veiklos epizodus. Trumponys patvirtina dirbtinį akmens apdorojimą ir ugnies pėdsakus.

Visais šiais atvejais materialūs duomenys yra reikšmingi. Tačiau perėjimui nuo medžiagos prie religinės prasmės reikia atskiuro argumento.

Sena anglis automatiškai nedatuoja sakralinės funkcijos. Žmonių palaikai neįrodo žmonių aukojimo. Ginklų ir papuošalų kompleksas drėgname kraštovaizdyje pats savaime nepasako, kam ir kodėl jie buvo palikti.

Archeologija ypač įtikinama tada, kai stebėjimas nepainiojamas su interpretacija.

11.4. Pavadinimas padeda ieškoti, bet nepakeičia įrodymo

Alka, Šventas, Aukuras, Perkūnas ir panašios formos iš tiesų yra svarbūs istoriniai orientyrai.

Be toponimijos daugelis vietų apskritai nebūtų patekusios į tyrimo lauką. Tačiau žodžio reikšmės ir konkretaus objekto istorijos negalima laikyti tuo pačiu dalyku.

Mikytai tebėra rimtas kandidatas į seną sakralinę erdvę, bet pavadinimas Alka nedatuoja ritualo. Puvočiuose turime patikimą 1935 m. pasakojimą apie Perkūną įrašą, tačiau jis kalba apie žaibo smūgį, o ne įrodytą garbinimą. Aukuro ar Aukmo kalnelis prie Šakių nepaverčia gretimos kalvos archeologiškai nustatytu aukuru.

Pavadinimas parodo, kur ieškoti ir ką tikrinti. Pats savaime jis nieko neįrodo.

11.5. Folkloras patikimiausiai datuoja patį pasakojimą

Folkloro ir etnografiniai užrašymai yra visaverčiai istoriniai šaltiniai. Jie rodo, kaip žmonės suvokė vietas, kokius veiksmus atliko ir kokias istorijas pasakojo.

Tačiau 1939 m. įrašas pirmiausia įrodo, kad atitinkamas siužetas egzistavo ne vėliau kaip 1939 m. Jis gali saugoti senesnę atmintį, bet tam reikia tarpinių liudijimų.

Ypač svarbu atsižvelgti į spaudos, muziejų, kraštotyros ir turizmo įtaką. Šiuolaikinė rekonstrukcija gali patekti į vietos žodinę tradiciją ir vėliau sugrįžti tyrėjui tarsi nepriklausomas liaudies pasakojimas.

Todėl vėlyvų pakartojimų skaičius nepadidina motyvo senumo.

11.6. Tęstinumas būna skirtingas

Tyrimas nepatvirtino paprasto modelio, pagal kurį bet kuri ikikrikščioniška šventa vieta automatiškai tęsiasi krikščioniškoje ar šiuolaikinėje tradicijoje.

Kartais gali išlikti pavadinimas. Kartais vieta. Kartais atskiras siužetas. Kartais praktika gauna naują religinį paaiškinimą. Kartais vėlyva sakralizacija atsiranda nepriklausomai.

Rambynas, tikėtina, rodo ilgalaikį skirtingų vieno kraštovaizdžio sakralinių sluoksnių ryšį, bet ne vieną nekintamą ritualinį centrą. Vištytis rodo realią šiuolaikinę krikščionišką praktiką be įrodyto pagoniško pirmtako. Vištyčio Didysis akmuo turi dokumentuotą krikščionišką vardą jau XVIII a., tačiau tai neįrodo priešistorinio aukuro.

Tęstinumą reikia įrodinėti pagal konkretų požymį, o ne numanyti iš bendro išpūdžio.

11.7. Neigiamas rezultatas taip pat svarbus

Ne kiekviena įdomi hipotezė pasitvirtina, ir tai taip pat yra rezultatas.

Nečioniškis yra atvejis, kai turimi duomenys nepalaiko senos kulto vietos atribucijos. Šakiai smarkiai susilpnina piliakalnio ir šventyklos rekonstrukciją. Liškiavoje nėra tiriamo ploto naudojimo iki XV a. požymių, nors visiškai sunaikinto ankstesnio sluoksnio negalima galutinai atmesti. Vilniuje konkretus mūrinis pastatas nepatvirtinamas kaip įrodyta Perkūno šventykla, nors atskiras rašytinis pranešimas apie „fanum“ išlieka.

Tokios išvados nėra nesėkmės. Jos atskiria patikrinamą istoriją nuo pačios save palaikančios tradicijos.

11.8. Tikslī koordinatė nėra tas pats, kas istorinis tikrumas

Vienas svarbiausių rezultatų susijęs su kartografija.

Geriausiai dokumentuotų viduramžių vietų dažnai neįmanoma pažymėti šiuolaikinio GPS tikslumu. Ir atvirkščiai, dabartinį akmenį ar kalvą galima išmatuoti labai tiksliai, nežinant jų senosios funkcijos.

Todėl tikslus „senujų šventviečių“ žemėlapis be nurodyto neapibrėžtumo sistemingai būtų tikslesnis už šaltinius.

Istorinis žemėlapis turi mokėti rodyti zonas, vietas, koridorius ir kelis vieno kraštovaizdžio komponentus. Kartais atsisakyti tikslaus taško yra moksliškai tiksliau.

11.9. Trisdešimt vietų priklauso skirtingiems istoriniams tipams

Tirtos trisdešimt vietų nėra trisdešimt lygiaverčių ikikrikščioniškų šventviečių.

Atrankoje yra tiesioginių viduramžių liudijimų. Yra stiprių archeologinių kompleksų, kurių funkcija ginčijama. Yra vietų, žinomų pirmiausia iš pavadinimų ir folkloro. Yra vėlesnių krikščioniškų ir gydomųjų šventų vietų. Yra vietų, kurių populiari senoji atribucija pasirodė silpna arba buvo atmesta.

Būtent ši nevienalytiškumo savybė daro atranką naudingą. Ji leidžia matyti ne tik numanomą praeitį, bet ir kelią, kuriuo žinios apie praeitį buvo kuriamos, keičiamos ir tikrinamos.

11.10. Ko šis tyrimas neįrodė

Tyrimas neįrodė, kad visos trisdešimt vietų yra ikikrikščioniškos šventvietės.

Jis neparodė, kad kiekvienas pavadinimas Alka, Šventas, Perkūnas ar Aukuras žymi seną šventyklą. Nenustatyta, kad kiekviena vėlyva gydomoji praktika yra pagonybės reliktas. Neįrodyta, kad neįprastas archeologinis depozitas būtinai yra auka dievams.

Archeologija neįrodė Perkūno šventyklos po dabartine Vilniaus Katedra. Šakių tyrimas nepatvirtino senovinės Perkūno šventyklos. Viduramžių švento miško negalima automatiškai sutapatinti su tikslu dabartiniu miško kontūru. Vėlyvo folkloro negalima be tarpinių liudijimų perkelti į priešistorę.

Šie apribojimai yra tyrimo rezultato dalis.

11.11. Ką galima teigti pakankamai užtikrintai

Nepaisant apribojimų, tyrimas pateikia kelias stiprias teigiamas išvadas.

Pirma, konkretūs sakraliniai kraštovaizdžiai iš tiesų pasirodo ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose, ir kalbama ne tik apie bendrus pasakojimus apie pagonybę, bet ir apie įvardytus miškus, gyvenvietes bei konkretų Vilniaus siužetą.

Antra, istorinį sakralumą galima nustatyti ir tada, kai tikslus ritualas nežinomas. Nežinoma funkcija švento miško viduje nepanaikina fakto, kad šaltinis šį mišką laikė šventu.

Trečia, archeologija leidžia patikimai atskirti materialų faktą nuo vėlyvos legendos ir kartais gerokai susilpnina konkrečias populiarias rekonstrukcijas.

Ketvirta, vėlyvos krikščioniškos, gydomosios ir mitologinės tradicijos turi savarankišką istorinę vertę. Jų nereikia dirbtinai sendinti, kad jos būtų vertos tyrimo.

Penkta, neapibrėžtumą galima aprašyti sistemingai. Jis neprivalo virsti nei kategorišku neigimu, nei begaliniu „galbūt“.

11.12. Apibendrinimas

Lietuvos sakralinio kraštovaizdžio negalima pavaizduoti vienu senųjų šventyklų žemėlapiu.

Išlikę šaltiniai rodo kitokią vaizdą. Jame yra dokumentuotų viduramžių šventų miškų ir gyvenviečių. Yra neįprastų archeologinių kompleksų, kurių prasmė tebėra ginčijama. Yra pavadinimų ir legendų, galinčių saugoti seną atmintį, tačiau jiems reikia datavimo. Yra krikščioniškų šaltinių ir akmenų su sava daugiaamžė sakraline istorija. Yra šiuolaikinių rekonstrukcijų, tapusių kultūros dalimi, nors jos nėra senieji liudijimai.

Patikimiausias kelias yra ne rinktis tarp patiklumo ir visuotinio skepticizmo. Kiekvieno teiginio reikia klausti, iš kur jis žinomas, kada pirmą kartą užfiksuotas, su kokia konkrečia vieta susijęs ir ką iš tikrųjų leidžia pasakyti.

Būtent ši riba tarp žinomo, tikėtino ir rekonstruoto yra vienas svarbiausių šio darbo rezultatų.

Priedas A. Trumpas tirtų vietų registras

Į lentelę įtrauktos visos trisdešimt šiame darbe nagrinėtų vietų ir kraštovaizdžio kompleksų. Formuliuotės sąmoningai trumpos. Jos parodo, ką tiksliai patvirtina turimi šaltiniai ir kokią pagrindinį apribojimą būtina prisiminti.

Nr.	Vieta	Regionas	Kas patvirtinta	Pagrindinis apribojimas
1	Šventaragio slėnis / Vilniaus fanum	Vilnius	1388 m. dokumentas praneša apie pagoniško „fanum“ sunaikinimą ir bažnyčios pastatymą toje pačioje vietoje	Tikslus kulto vietos kontūras ir archeologinis tapatinimas su Perkūno šventykla nenustatyti
2	Marijampolio akmuo su pėda	Vilniaus rajonas	Prie akmens dokumentuota vėlyva mitologinė tradicija	Pirminis erdvinis kontekstas pažeistas, senoji kulto funkcija neįrodyta
3	Obelių pieva Alkas	Ukmergės rajonas	Alkas užfiksuotas kaip atskiras pievos prie Obelių pavadinimas	Ežero pakraščio komplekso archeologijos negalima perkelti į šią pievą
4	Taitiškių Alkasala / Alka	Molėtų rajonas	Pavadinimas Alkasala / Alka daro pusiasalį ar salą svarbiu toponiminiu kandidatu	Nepriklausomas senos ritualinės funkcijos patvirtinimas nenustatytas
5	Narkūnų Sveikatos versmė / Laimės slėnis	Utenos rajonas	XX a. pirmoje pusėje dokumentuota gydomoji praktika ir monetų metimas	Šaltinis vėliau sunaikintas, ikirikščioniškas praktikos senumas neįrodytas
6	Nečioniškio kalva	Utenos rajonas	Tikslinis archeologinis žvalgymas nepatvirtino ankstesnės senovės kulto vietos atribucijos	Neigiamas rezultatas nereiškia, kad kalvoje niekada nevyko jokių simbolinių veiksmų
7	Trumponių Laumių bliūdas	Molėtų rajonas	Patvirtinta dirbtinė dubens forma, akmens stabilizavimas ir greta esanti duobė su anglimi bei pelenais	Kompleksas nedatuotas, ritualinė funkcija neįrodyta
8	Obelių ežero pakraščio kompleksas	Ukmergės rajonas	Archeologiškai patvirtintas reikšmingas vėlyvųjų viduramžių kompleksas prie ežero su kremuotais žmonių palaikais	Laidojimo vandenyje, aukojimo ir kiti paaiškinimai tebėra diskusijų objektas
9	Kvadratinis pastatas po Vilniaus Katedra	Vilnius	Vėlesnis peržiūrėjimas nepatvirtina jo kaip archeologiškai įrodytos Perkūno šventyklos	Ši išvada nepanaikina atskiro 1388 m. rašytinio pranešimo apie „fanum“
10	Švendubrės Dzidziulis	Druskininkai	Akmuo turi ilgą XIX-XX a. religinę, gydomąją ir folklorinę istoriją	Ikirikščioniška kulto funkcija nenustatyta
11	Rambyno šventasis miškas ir vėlesnis kalvos kompleksas	Pagėgiai	Viduramžių šaltinis tiesiogiai mini šventą Rambyn mišką	Viduramžių miškas, vėlesnė kalva, prarastas akmuo ir dabartinė kultūrinė atmintis priklauso skirtingiems istoriniams sluoksniams
12	Mikytų Alkakalnis	Skuodo rajonas	Pavadinimas, kraštovaizdis ir vėlyva tradicija nuosekliai sieja vietą su sakraline tematika	1971 m. archeologija nepateikė diagnostinių ritualinių konstrukcijų ar radinių

Nr.	Vieta	Regionas	Kas patvirtinta	Pagrindinis apribojimas
13	Vištyčio Didysis akmuo	Vilkaviškio rajonas	1776 m. dokumente akmuo turi krikščionišką Šventosios Trejybės vardą; vėliau žinomos procesijos ir gydomoji tradicija	Ikikrikščioniška aukuro funkcija neįrodyta, tikslus 1776 m. dokumento archyvinis šifras dar nenustatytas
14	Perlojos Ašarinio kalnas ir ežeras	Varėnos rajonas	1935 m. užfiksuota susijusi kalno ir ežero tradicija	Vėlyvi pasakojimai apie pagonišką šventyklą ir šventąją ugnį nedatuoja senos šventvietės
15	Ventis / Ventos šventasis miškas	Veluona, Jurbarko rajonas	1413 ir 1416 m. dokumentai Ventis/ Wentis vadina buvusiu šventu pagonių ar žemaičių mišku	Šaltiniai neaprašo tikslaus ritualo ir nepateikia tikslios viduramžių miško ribos
16	Nikiparos šaltinis	Varėnos rajonas	Dokumentuotos vėlyvos gydomosios praktikos ir su Joninėmis susiję papročiai	Ikikrikščioniškas tęstinumas nenustatytas
17	Norulių girios Laumės akmuo	Varėnos rajonas	Dokumentuoti vėlyvi pasakojimai apie laumę ir gydomąją vandenį	Senas kulto naudojimas neįrodytas
18	Dievyčio kalnas	Šilalės rajonas	1854 m. aprašyta یدuba su pelenų, anglies ir smėlio sluoksniu vėlesnės sakralinės tradicijos fone	Stebėjimas neturi šiuolaikinės stratigrafinės datos ir neįrodo aukuro
19	Šiauduvos Šventupis	Šilalės rajonas	Dokumentuota gydomoji praktika ir vėlyva ritualinė tradicija	Upelis pakeistas, o ritualinio žodyno senumas nenustatytas
20	Vištyčio Šventas / Šv. Jono šaltinis	Vilkaviškio rajonas	Gera dokumentuotas gyvas krikščioniškas ir gydomasis šaltinio garbinimas	Ikikrikščioniškas tęstinumas nenustatytas
21	Krokų Lanka	Šilutės rajonas	Egzistuoja ilga XIX-XX a. mitologinė tradicija, susijusi su vandens kraštovaizdžiu	Kilmės legendos neįrodo senos ritualinės šventvietės
22	Šliktinės depozitų zona	Skuodo rajonas	Patikimai patvirtintas didelis IX-XI a. metalinių daiktų kompleksas drėgname kraštovaizdyje	Melioracija ir grunto perkėlimas pažeidė dalies radinių pirminį kontekstą; auokojimo funkcija lieka interpretacija
23	Rešketėnų šventvietė / pirminė dubenuotojo akmens zona	Telšių rajonas	2021 m. archeologija reikšmingai patikslino perkėto akmens pirminę vietą	307-406 m. radiokarboninė data susijusi su sena ūkine veikla ir nedatuoja sakralinio naudojimo
24	Liškiavos Bažnyčios kalnas / Alkakalnis	Varėnos rajonas	Pirminėje kasinėjimų publikacijoje nerasta naudojimo iki XV a. požymių	Visiškai sunaikintas ankstesnis sluoksnis lieka galimybė, o ne įrodytas faktas
25	Alkupio Šventkalnis	Šilalės rajonas	Ankstyvi XX a. pavadinimai ir 1939 m. įrašas sudaro stiprią toponiminę ir folklorinę liniją	Kūlgrindos ir gretimų kalvų negalima jungti į vieną seną kulto centrą be papildomo pagrindo
26	Šakių spėjamas piliakalnis / Aukuro kalnelis	Vilkaviškio rajonas	2001 m. archeologija stipriai susilpnina piliakalnio ir materialios šventyklos versiją; iki 2007 m. spaudoje jau egzistavo Perkūno šventyklos rekonstrukcija	Pagrindinė kalva, mažoji kalvelė ir vėlyva šventyklos rekonstrukcija priklauso skirtingiems istoriniams liudijimams

Nr.	Vieta	Regionas	Kas patvirtinta	Pagrindinis apribojimas
27	Andriūnų-Doškonių Aukakalnis	Alytaus ir Varėnos rajonų paribys	1935 m. užfiksuotas pavadinimas ir pranešimai apie anglį, pelenus bei kaulus; vėliau užrašyta turtinga tradicija	Materialūs stebėjimai nedatuoti, o vėlyvo aukojimų žodyno negalima automatiškai perkelti į praeitį
28	Puvočių Perkūno akmuo	Varėnos rajonas	1935 m. užfiksuotas akmens ryšys su Perkūnu ir žaibo smūgiu; vėliau žinomas jaunimo paprotys	Dievybės vardas ir vėlyvas paprotys neįrodo seno garbinimo ar aukojimo
29	Heiligenwalt / žemutinio Nevėžio šventasis miškas	Kauno regionas	1398 m. sutartyje Heiligenwalt miškas naudojamas kaip sienos orientyras	Tiksli miško riba ir jo tapatybė vėlesniam Gojus nenustatytos; 2025 m. straipsnis patikrintas tik pagal prieinamą santrauką
30	Šatijai / Sethen	Kauno regionas	1362 m. kronika Sethen vadina šventa gyvenvietę; Šatijai yra įtikinamiausia šiuolaikinė lokalizacija	Viduramžių ir šiuolaikinio pavadinimo ryšys tebėra rekonstruotas, konkreči sakralinė funkcija neaprašyta

Priedas B. Kaip skaityti įrodymus šioje publikacijoje

B.1. Skirtingi šaltiniai atsako į skirtingus klausimus

Darbe naudojami rašytiniai dokumentai, archeologija, toponimija, folkloras, etnografiniai užrašymai, žemėlapiai, valstybės registrai ir šiuolaikinės publikacijos.

Jie nesudedami į vieną bendrą balą.

Rašytinis dokumentas gali patikimai pranešti, kad miškas buvo vadinamas šventu, bet nieko nesakyti apie ritualą. Archeologija gali tiksliai parodyti daiktų sandėką ir nepateikti vienareikšmio jos funkcijos paaiškinimo. Toponimas gali būti stiprus orientyras, bet nedatuoti praktikos. Folkloras gali patikimai fiksuoti XX a. tradiciją ir nieko neįrodyti apie XIII amžių.

Todėl kiekvienu atveju svarbus klausimas ne „kiek yra įrodymų“, o „ką tiksliai leidžia nustatyti kiekvienas šaltinis“.

B.2. Užtikrintumas taikomas teiginiui, o ne vietos vertei

Vieta gali būti kultūriškai svarbi, lankoma ir iš tiesų šventa dabartinei bendruomenei, bet turėti silpnus liudijimus būtent apie ikikrikščionišką funkciją.

Ir priešingai, viduramžių dokumentas gali labai gerai patvirtinti švento miško egzistavimą, nors dabartinė lankymo vieta nežinoma.

Todėl mokslinis atsargumas nėra objekto kultūrinės reikšmės vertinimas.

B.3. Ką reiškia „nenustatyta“

Formulė „nenustatyta“ nėra tas pats, kas „to niekada nebuvo“.

Ji reiškia, kad turimų šaltinių nepakanka nurodytai išvadai.

Jei archeologija nerado kulto statinio, tai gali susilpninti konkrečią šventyklos versiją. Tačiau gamtinė šventa vieta apskritai galėjo neturėti statinio. Jei vėlyvas pasakojimas neturi ankstyvų paralelių, jo negalima datuoti ikikrikščionišku laiku, bet tai neįrodo, kad motyvas būtinai atsirado neseniai.

B.4. Tęstinumas visada patikslinamas

Publikacijoje atskirai nagrinėjamas pavadinimo, vietos, siužeto, praktikos, funkcijos ir vietinės atminties išlikimas.

Vieno požymio testinumas neįrodo kitų testinumo.

Pavyzdžiui, senas pavadinimas gali išlikti išnykus ritualui. Krikščioniška praktika gali atsirasti ankstesnio sakralumo vietoje, tačiau pakeisti jo prasmę. Vėlyva legenda gali išsaugoti seną motyvą be nenutrūkstamo seno ritualo atlikimo.

B.5. Geografinis tikslumas taip pat turi būti įrodytas

Tiksliai lokalizuotą akmenį galima žymėti tašku. Istoriniam miškui, kurio ribos nežinomos, tikslus taškas sukurtų klaidingą apibrėžtumą. Maršruto ar sienos aprašymui tinkamesnė zona arba koridorius.

Todėl žemėlapis neturi būti tikslesnis už šaltinį.

Priedas C. Šaltiniai ir prieigos apribojimai

C.1. Kaip pasirinktas cituojamas šaltinis

Pirmenybė teikta ankstyviausiam ir tiesioginiam šaltiniui, kurį realiai pavyko patikrinti.

Dažniausiai prioritetą turėjo pirminis dokumentas, archeologinio lauko tyrimo ataskaita, originalus archyvinis įrašas arba kritinis istorinio teksto leidimas. Šiuolaikinė mokslinė literatūra naudota interpretacijai, istoriografijai tikrinti ir ankstesniems šaltiniams surasti.

Valstybės registrai ir oficialūs puslapiai naudingi lokalizacijai bei apsaugos istorijai, tačiau pats objekto registravimo faktas neįrodo senos kulto funkcijos.

Kraštotyros, turizmo ir šiuolaikinės rekonstrukcijos medžiaga naudojama pirmiausia vėlyvo suvokimo istorijai.

C.2. Šaltinių bazės apribojimai

Keli šaltiniai liko neprieinami visa apimtimi arba reikalauja papildomo archyvinio patikrinimo.

Rengiant šią publikaciją nebuvo prieinamas visas Vykinto Vaitkevičiaus 2025 m. straipsnio „Nauji duomenys apie šventvietę prie Nevėžio žiočių“ tekstas. Patikrinti bibliografiniai duomenys ir prieinama santrauka. Todėl autoriaus siūloma Heiligenwalt erdvinė rekonstrukcija nelaikoma pagrindu tiksliai žymėti ribas žemėlapyje.

Eduards Šturms knyga „Die Alkstätten in Litauen“, 1946, nustatyta Lietuvos nacionalinės bibliotekos fonduose šifru „C(LKA)vok.13/946“, tačiau reikalingo puslapio turinys negautas. Dėl to Jaučakių Svirnakalnis neįtrauktas į pagrindinę trisdešimties vietų atranką ir paliktas būsimam patikrinimui.

Vištyčio 1776 m. sienų dokumento išrašo reikalingos formulės turinys žinomas, bet tikslus archyvinis šifras dar nenustatytas. Todėl išvada ribojama tuo, ką leidžia pats žinomas fragmentas.

Ambraziejaus Kašarausko 1854 m. stebėjimas apie Dievyčio kalną tikrintas pagal paskelbtus K. Būgos ir Vykinto Vaitkevičiaus darbus. Originalus rankraštis arba tikslus archyvinis šifras dar nerastas.

Kai kurie ankstyvi folkloro, toponimikos ir archeologinių archyvų lapai kol kas patikrinti pagal reprodukcijas arba citavimą patikimoje specializuotoje literatūroje, o ne pagal originalų lapą. Ten, kur tai veikia išvadą, tokia duomenų kilmė nurodoma atskirai.

Rambyno formuluotė iš „Scriptores rerum Prussicarum“, p. 677, patvirtinta pagal leidinį ir specializuotą literatūrą. Tiesioginis puslapio atvaizdas tebėra pageidaujamas kitos redakcijos papildymas.

C.3. Kaip naudojamos tiesioginės citatos

Pažodinė citata reikalinga tik tada, kai pati formuluotė turi įrodomąją reikšmę.

Jei viduramžių tekstas sako „heiliger walt“, vertimas neturi nepastebimai paversti to „šventyklos kompleksu“. Jei dokumente vartojamas „fanum“, Perkūno vardas nepridedamas be atskiro pagrindo. Jei kronika sako „sanctus vir“, vertimas neturi automatiškai sukurti pagonių vyriausiojo žynio titulo.

Vertimas turi išsaugoti originalo neapibrėžtumą, o ne jį panaikinti.

Priedas D. Pagrindiniai teiginiai ir išvadų ribos

Čia surinkti teiginiai, ypač svarbūs publikacijos rezultatams suprasti.

Tema	Ką palaiko šaltiniai	Kas nenustatyta arba atmesta
Vilnius, 1388	Dokumentas praneša apie „fanum“ sunaikinimą ir bažnyčios pastatymą toje pačioje vietoje	Dokumentas nemini Perkūno; konkretus kvadratinis pastatas po Katedra neįrodytas kaip Perkūno šventykla
Ventis, 1413 ir 1416	Du dokumentai Ventis/Wentis išsaugo kaip buvusį šventą mišką prie Veliuonos	Tikslūs ritualai, dievybė, aukuras ir tiksliai viduramžių miško riba nežinomi
Rambynas	Viduramžių maršruto šaltinis tiesiogiai mini šventą Rambyn mišką	Neįrodyta, kad viduramžių miškas, vėlyvesnė kalva ir akmuo buvo vienas nekintamas kulto centras
Heiligenwalt, 1398	Sienų dokumentas Heiligenwalt mišką naudoja kaip orientyrą	Tikslūs ribos ir tapatybė vėlesniam Gojus nenustatytos
Sethen, 1362	Gyvenvietė tiesiogiai pavadinta šventa	Tokio apibūdinimo priežastis ir konkreti kulto funkcija nežinomos; Šatijai lieka rekonstruota lokalizacija
Obeliai	Patvirtintas didelis vėlyvųjų viduramžių ežero pakraščio kompleksas su kremuotais žmonių palaikais	Vienareikšmis aiškinimas kaip aukojimo šventvietės nenustatytas
Šliktinė	Patvirtinti dideli IX-XI a. metalinių daiktų kompleksai	Tikslus aukojimo dievams scenarijus neįrodytas, dalies radinių pirminis kontekstas pažeistas
Rešketėnai	Patikslinta pirminė dubenuotojo akmens padėtis ir užfiksuoti seni veiklos pėdsakai	Senos ūkinės veiklos radiokarboninė data nedatuoja akmens sakralinės funkcijos
Trumponys	Patvirtinti dirbtinis dubuo, akmens įrengimas, anglis ir pelenai	Kompleksas nedatuotas ir neturi įrodytos ritualinės funkcijos
Mikytai	Pavadinimas, kraštovaizdis ir vėlyva tradicija sudaro įtikinamą istorinių požymių derinį	1971 m. archeologija nepatvirtino konkrečios senos ritualinės konstrukcijos
Puvočiai	1935 m. jau egzistavo pasakojimas apie akmenį ir Perkūną	Dievybės vardas neįrodo seno Perkūno kulto prie akmens
Andriūnai-Doškonys	Ankstyvi užrašymai praneša apie anglį, pelenus, kaulus ir kalvos ypatybes	Vėlyvų pasakojimų apie aukojimus negalima automatiškai naudoti ankstyviems materialiams stebėjimams paaiškinti
Šakiai	2001 m. lauko tyrimas nepatvirtino piliakalnio; iki 2007 m. žinoma spausdinta šventyklos rekonstrukcija	Archeologija nepatvirtina Perkūno šventyklos; negalima teigti, kad 2007 m. autorius buvo pirmasis šios idėjos kūrėjas
Liškiava	Tirtuose sluoksniuose nerasta naudojimo iki XV a. požymių	Negalima įrodyti absoliutaus ankstesnio visiškai sunaikinto sluoksnio nebuvimo
Nečioniškis	Tikslinis žvalgymas nepatvirtino senovės kulto vietos	Nėra pagrindo išlaikyti šią atribuciją kaip teigiamą istorinę išvadą be naujų duomenų

Tema	Ką palaiko šaltiniai	Kas nenustatyta arba atmesta
Vištytis, šventas šaltinis	Dabartinis krikščioniškas ir gydomasis sakralumas gerai dokumentuotas	Ikikrikščioniškas tęstinumas neįrodytas
Vištytis, Didysis akmuo	Krikščioniškas Šventosios Trejybės vardas žinomas nuo 1776 m.; vėliau dokumentuotos procesijos ir gydomoji tradicija	Priešistorinė pagoniško aukuro funkcija neįrodyta

Priedas E. Ką tikrinti kitose versijose

E.1. Atnaujinimo principas

Po publikacijos atsiradę nauji šaltiniai neturi tyliai perrašyti ankstesnės išvados.

Spaudos klaidos, bibliografiniai patikslinimai ir neveikiančios nuorodos gali būti taisomi nekeičiant turinio. Jei naujas šaltinis pakeičia lokalizaciją, chronologiją, funkcijos interpretaciją ar istorinio teiginio stiprumą, tai turi būti parodyta naujoje versijoje, paaiškinant, kas ir kodėl pasikeitė.

Ankstesnė versija turi būti išsaugota, kad skaitytojas galėtų matyti, kodėl ir koku pagrindu pasikeitė išvada.

E.2. Prioritetinės būsimos patikros

1. Gauti visą Vykinto Vaitkevičiaus 2025 m. straipsnį apie šventvietę prie Nevėžio žiočių. Patikrinti 1853 m. žemėlapi, archyvinį šifrą ir visą Heiligenwalt lokalizacijos argumentaciją.
2. Gauti Eduards Šturms „Die Alkstätten in Litauen“, 1946, pirmiausia p. 3, Nr. 25, jei Jaučakiai vėl bus įtraukti į pagrindinę atranką arba taps atskiru istoriografiniu siužetu.
3. Nustatyti tikslų archyvinį šifrą ir, jei įmanoma, gauti originalų 1776 m. Vištyčio sienų dokumentą su formule „S. Troycy“.
4. Gauti originalų rankraštį arba tikslų archyvinį šifrą Ambraziejaus Kašarauskio 1854 m. įrašui apie Dievyčio kalną.
5. Patikrinti originalią 1935 ir 1959 m. Andriūnų-Doškonių medžiagą, įskaitant schemą ir įrašus apie stulpus, anglį ir tamsią žemę.
6. Gauti originalų 1935 m. Lietuvos žemės vardyno lapą apie Puvočių Perkūno akmenį ir informaciją apie pateikėją. Atskirai nustatyti ankstyviausią jaunimo ar piemenų papročio fiksaciją.
7. Patikrinti originalius folkloro lapus apie Šventupį ir Šventkalnį, įskaitant pateikėjų duomenis ir galimą spausdintos tradicijos įtaką.
8. Gauti ir išsaugoti „Scriptores rerum Prussicarum“, t. II, p. 677, puslapio atvaizdą su Rambyno paminėjimu. Jei reikia, patikslinti ankstyviausius vėlesnės kalvos ir akmens istorijos liudijimus.

9. Ieškoti ankstesnio Šakių „Perkūno šventyklos“ rekonstrukcijos šaltinio tik tuo atveju, jei tai gali pakeisti šiuolaikinės versijos kilmės istoriją. Ankstesnės publikacijos neradimas negali būti paverstas teiginiu, kad Albinas Kurtinaitis buvo pačios idėjos autorius.

E.3. Kas savaime nereikalauja išvadų peržiūros

Naujas turistinis puslapis, dar viena svetainė su žinoma legenda ar dar vienas šiuolaikinės rekonstrukcijos pakartojimas nėra savarankiškas pagrindas keisti istorinę išvadą.

Peržiūra reikalinga tada, kai atsiranda naujas ankstyvas šaltinis, nauja archeologinė medžiaga, tikslesnis archyvinis įrašas, įtikinama nepriklausoma lokalizacija arba duomenys, kurie iš tiesų keičia esamą argumentaciją.

Bibliografija

I. Pirminiai istoriniai šaltiniai ir kritiniai leidimai

Urban VI. Bulė Poznanės vyskupui Dobrogostui dėl Vilniaus vyskupijos įsteigimo, 1388 m. kovo 12 d. In: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, Nr. 10. Lotyniškas tekstas.

Die Littauischen Wegeberichte. In: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II. Leipzig, 1863, p. 677.

Hermann von Wartberge. *Chronicon Livoniae*, pranešimas apie 1362 m. žygį. In: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II. Leipzig, 1863, p. 81.

Wigand von Marburg. *Chronica nova Prutenica*, 1364 m. fragmentas apie Seten. In: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II. Leipzig, 1863.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Vokiečių ordinas. 1398 m. Salyno sutarties sienos aprašymas. Atitinkamą formulę pateikia Wilhelm Mannhardt, 1936, p. 127.

Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Editio altera, t. II. Poznań, 1892, Nr. 32, p. 137.

Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430. Red. Antoni Prochaska. Cracoviae, 1882, Nr. 639, p. 357.

1776 m. Vištyčio sienos aprašymas. Archyvinis išrašas, susijęs su J. Basanavičiaus medžiaga.

II. Archeologinės ataskaitos ir pirminės lauko publikacijos

Akavickas, Raimondas. "Neaiškių archeologinių objektų žvalgymas Utenos raj. 1992 ir 1993 metais." *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais* (1994): 272-278.

Urbanavičius, Vytautas, Saulė Urbanavičienė. "Archeologiniai tyrimai - Obelių kapinynas." *Lietuvos archeologija* 6 (1988): 9-63. Pakrantės komplekso dalis: p. 35-46.

Urbanavičius, Vytautas. *Senovės lietuvių spėjamų kulto vietų kasinėjimai*. Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus archyvas, Nr. 351. Trumponių dalis, l. 57-58. 1972 m. lauko darbai.

Simanavičiūtė, Evelina, Žilvinas Montvydas. "Šliktinės aukojimo vieta." *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais* (2013): 591-594.

Vaitkevičius, Vykintas. "Rešketėnų šventvietė." *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2021 metais* (2022): 532-538.

Markelevičius, Juozas, Stasys Patkauskas. "Liškiavos (Varėnos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1975 metais." *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*: 37-40.

Balsas, Darius. *Liškiavos piliakalnio (3658) teritorijos 2013 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. Klaipėda, 2014. 84 p.

Dakanis, Bronius. *Marijampolės ir Vilkaviškio r. 2001 m. žvalgymo ir žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita*. Šakių dalis. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, F. 1 b.3825. Naudota skaitmeninė kopija: p. 42-49.

III. Archyvinė, folkloro ir toponiminė medžiaga

Kašarauskas, Ambraziejus. Medžiaga apie Dievyčio kalną ir Padievytį, 1854-1855 m. Rankraštinė tradicija; atitinkami fragmentai perduoti per K. Būgą ir V. Vaitkevičių.

Krzywicki, Ludwik. "Жмудские пилькалнисы." *Известия Императорской археологической комиссии* 29 (1909): 82-129.

Valstybės archeologijos komisija / Lietuvos žemės vardynas. Įrašai apie Andriūnų-Doškonių Aukakalnį, 1935 m. VAK 32:40-44; VAK 32:6.

Janulevičius, J. / Lietuvos žemės vardynas. Įrašas apie Puvočių Perkūno akmenį, 1935 m.

IV. Šiuolaikiniai akademiniai tyrimai ir specializuoti katalogai

Vaitkevičius, Vykintas. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2003. 319 p.

Vaitkevičius, Vykintas. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998.

Vaitkevičius, Vykintas. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006. 784 p.

Vaitkevičius, Vykintas. *Dainavos žemės šventvietės: Varėnos rajonas ir Druskininkų savivaldybė*. 2022. 312 p.

Vaitkevičius, Vykintas. *Baltų šventvietės: prie Lietuvos saugomų teritorijų ištakų*. 2023.

Vaitkevičius, Vykintas. *Studies into the Balts' Sacred Places*. BAR International Series 1228. Oxford, 2004.

Ščavinskas, Marius. "The Christianisation of the Past (the Example of the Baltic Society in High Middle Ages)." *Quaestiones Medii Aevi Novae* 22 (2017): 355-383.

Zabiela, Gintautas. Obelių publikacijos *Lietuvos archeologija* 6 recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1989, recenzijų skyrius.

Svetikas, Eugenijus. "XIV a. antrosios-XV a. pirmosios pusės žiedinės segės reljefiniu paviršiumi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Livonijoje." *Lietuvos archeologija* 32 (2007): 71-104.

Valionienė, Oksana. "Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema." *Lietuvos istorijos metraštis* 2017/1: 5-21.

Baronas, Darius. "Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje - XV a. viduryje." *Bažnyčios istorijos studijos* 8 (2016): 9-46.

Baronas, Darius. "Perkūno šventykla Vilniuje: senų mitų ir naujų mokslinių tyrimų nederinė." *Naujasis Židinys-Aidai* 7 (2012): 442-447.

Vaitkevičius, Vykintas. "Baltų religijos ir mitologijos žymės Klaipėdos krašte." In: *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus* (2018): 209-220.

Vaitkevičius, Vykintas. "Rambyno šventvietės griūtis." *Būdas* 2 (209) (2023): 11-23.

Vaitkevičius, Vykintas. "Use and Reuse of Ancient Sacred Places in Mikytai Žemaitija National Park, NW Lithuania." In: *The Diversity of Sacred Lands in Europe* (2012): 75-83.

Montvydas, Žilvinas. "Seniai pamesta iš naujo atrasta: Šliktinės lobiai." *Lietuvos archeologija* 39 (2013): 285-308.

Vaitkevičius, Vykintas. "Laukuvos šventvietės." In: *Laukuva*, d. 1 (2005): 140-170.

Vaitkevičius, Vykintas. "Kvėdarnos apylinkių šventvietės." In: *Kvėdarna*. Vilnius: Versmė, 2004, 66-86.

Brensztejn, Michał Eustachy. *Inwentarz archeologiczny guberni kowieńskiej*. Red. Anna Bitner-Wróblewska, Rasa Banytė-Rowell. *Aestiorum Hereditas* III/1-2. Warszawa-Vilnius, 2016. Leidinys parengtas pagal XX a. pradžios medžiagą.

Mannhardt, Wilhelm. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Lettisch-Literärische Gesellschaft, 1936. Naudoti puslapiai: 122, 127.

Vaitkevičius, Vykintas. "Nauji duomenys apie šventvietę prie Nevėžio žiočių." In: *Praeities kraštovaizdžius žvalgant*, red. Gediminas Petrauskas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2025, 168-185. <https://hdl.handle.net/20.500.14172/29272>.

V. Oficialūs registrai ir instituciniai ištekliai

Lietuvos geologijos tarnyba. "Vištyčio ež. (Šventas) šaltinis." LGT šaltinių registras, 2014, p. 470-471.

VI. Šiuolaikinės recepcijos, kraštotyros ir rekonstrukcijų šaltiniai

Kurtinaitis, Albinas. *Garnio vaikai*. Marijampolė: Piko valanda, 2007. 128 p., iliustr.

Pastabos

1. Urban VI. Bulė Poznanės vyskupui Dobrogostui dėl Vilniaus vyskupijos įsteigimo, 1388 m. kovo 12 d. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, Nr. 10, p. 21. Pagrindinės formulės: „fanum subvertit“, „ydola confregit“, „in eodemque loco ... ecclesiam ... erigi fecit“ ir išlyga „licet de premissis certam noticiam non habeamus“. ↔
2. Vytautas Urbanavičius, Saulė Urbanavičienė. „Obelių kapinynas“. *Lietuvos archeologija* 6, 1988, p. 9-63; Gintautas Zabiela. Obelių kapinyno publikacijos recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1989. ↔
3. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, editio altera, Tomus II, Poznań, 1892, Nr. 32, p. 137. ↔
4. *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430*, red. Antoni Prochaska, Cracoviae, 1882, Nr. 639, p. 357. ↔
5. *Die Littauischen Wegeberichte*, in *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig, 1863, p. 677. ↔
6. Vyckintas Vaitkevičius. „Baltų religijos ir mitologijos žymės Klaipėdos krašte“, 2018, p. 209-220. Darbas susieja viduramžių liudijimą su vėlesniais užrašymais, tačiau čia nenaudojamas kaip ankstyvųjų šaltinių pakaitalas. ↔
7. Vyckintas Vaitkevičius. „Rambyno šventvietės griūtis“, *Būdas* 2 (209), 2023, p. 11-23. Darbe nagrinėjamas akmens sunaikinimas 1811 m. ir kalvos pokyčiai, įskaitant didelius 1835 ir 1878 m. griuvimus. ↔
8. 1398 m. Salyno sutarties sienos aprašymas su formule „sub silva dicta Heiligenwalt“. Fragmentas patikrintas pagal publikuotus leidimus, įskaitant Wilhelm Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga, 1936, p. 127. Patikra pagal visą diplomatinį leidimą tebėra pageidaujama, nes leistų tiksliau susieti citatą su puslapiu ir kontekstu. ↔
9. Vyckintas Vaitkevičius. „Nauji duomenys apie šventvietę prie Nevėžio žiočių“, in *Praeities kraštovaizdžius žvalgant*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2025, p. 168-185. Rengiant publikaciją buvo prieinami bibliografiniai duomenys ir straipsnio santrauka, bet ne visas tekstas. Todėl erdvinės rekonstrukcijos detalės nenaudojamos tikslioms riboms žemėlapyje braižyti. ↔
10. Hermann von Wartberge. *Chronicon Livoniae*, įrašas apie 1362 m. žygį. *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig, 1863, p. 81: „villa Sethen, que dicitur sancta“. ↔
11. Wigand von Marburg. *Chronica nova Prutenica*, fragmentas apie Seten prie Neries, in *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig, 1863. ↔
12. Vyckintas Vaitkevičius. *Studies into the Balts' Sacred Places*. BAR International Series 1228, Oxford, 2004. Naudojama tikrinant galimą kronikų priklausomybę ir Sethen lokalizavimo istoriją. ↔
13. Oksana Valionienė. „Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema“. *Lietuvos istorijos metraštis* 2017/1, p. 5-21. ↔
14. Darius Baronas. „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje - XV a. viduryje“. *Bažnyčios istorijos studijos* 8, 2016, p. 9-46; taip pat Darius Baronas. „Perkūno šventykla Vilniuje: senų mitų ir naujų mokslinių tyrimų nedermė“. *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 7, 2012, p. 442-447. ↔
15. Vytautas Urbanavičius, Saulė Urbanavičienė. „Obelių kapinynas“. *Lietuvos archeologija* 6, 1988, p. 9-63. ↔
16. Gintautas Zabiela. „Obelių kapinyno“ publikacijos recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1989. Recenzijoje ginčijamas vandens laidojimo modelio galutinis ir paliekama būtinybė svarstyti alternatyvius paaiškinimus. ↔

17. Evelina Simanavičiūtė, Žilvinas Montvydas. „Šliktinės aukojimo vieta“. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 2013, p. 591-594. ←
18. Ten pat. Lauko tyrimas fiksuoja dalies konteksto pažeidimą kasant kanalą ir radinių nebuvimą tikrintame nepažeistame atitinkamos zonos grunte. ←
19. Žilvinas Montvydas. „Seniai pamesta iš naujo atrasta: Šliktinės lobiai“. *Lietuvos archeologija* 39, 2013, p. 285-308. ←
20. Vyktas Vaitkevičius. „Rešketėnų šventvietė“. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2021 metais*, 2022, p. 532-538. ←←
21. Vytautas Urbanavičius. *Senovės lietuvių spėjimų kulto vietų kasinėjimai, 1971-1972 m. lauko ataskaita*, Trumponių dalis, Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus archyvas, Nr. 351, l. 57-58. ←
22. Ankstyvas 1926 m. Alkos kalno užrašymas ir vėlesnė tradicijos istorija nagrinėjami specializuotoje literatūroje apie Mikytus, įskaitant Vyktas Vaitkevičius, *Studies into the Balts' Sacred Places*, Oxford, 2004, ir „Use and Reuse of Ancient Sacred Places in Mikytai Žemaitija National Park, NW Lithuania“, 2012. ←
23. 1971 m. archeologiniai darbai vertinti pagal Vytauto Urbanavičiaus archyvinę medžiagą ir vėlesnę Vyktas Vaitkevičiaus analizę. ←
24. Valstybės archeologijos komisija ir Lietuvos žemės vardynas. Įrašai apie Andriūnų ir Doškonių Aukakalnį, 1935, VAK 32:40-44 ir susiję lapai. ←
25. Vėlyvesnius užrašymus ir jų fiksavimo istoriją žr. Vyktas Vaitkevičius. *Dainavos žemės šventvietės: Varėnos rajonas ir Druskininkų savivaldybė*. 2022. ←
26. J. Janulevičius, Lietuvos žemės vardynas. Įrašas apie Puvočių Perkūno akmenį, 1935. Įrašas žinomas iš reprodukcijos Vaitkevičiaus 2022 m. leidinyje; originalus lapas tebėra pageidaujamas tiksliai formuluotei ir pateikėjo duomenims patikrinti. ←
27. Vyktas Vaitkevičius. „Kvėdarnos apylinkių šventvietės“. *Kvėdarna*, Vilnius: Versmė, 2004, p. 66-86. Darbe pateikiamas ir nagrinėjamas 1939 m. įrašas. ←
28. Ludwik Krzywicki. „Жмудские пилькалнисы“. *Известия Императорской археологической комиссии*, t. 29, 1909, p. 82-129. Ankstyviesiems pavadinimams palyginti taip pat naudotas Michał Eustachy Brensztejn archeologinio inventoriaus kritinis leidimas, 2016. ←
29. Vyktas Vaitkevičius. „Laukuvos šventvietės“. *Laukuva*, d. 1, 2005, p. 140-170. Darbas naudojamas tikrinant ankstyvą Dievytis pavadinimą ir žinias apie Šventupį bei Dievyčio kalną. ←←
30. Ambraziejus Kašarauskas. 1854 m. spalio 11 d. įrašas apie Dievyčio kalną. Fragmentas patikrintas pagal paskelbtus K. Būgos ir Vyktas Vaitkevičiaus darbus; originalus rankraštis arba tikslus archyvinis šifras dar nerasti. ←
31. Bronius Dakanis. *Marijampolės ir Vilkaviškio r. 2001 m. žvalgymo ir žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita*, Šakių piliakalnio dalis. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas, F. 1, b. 3825. Visa ataskaita patikrinta pagal skaitmeninę kopiją, p. 42-49. Darbų metu ištirtas 61 m² plotas 18 šurfų. Šie duomenys svarbūs kaip patikros apimtys matas, bet savaime nereiškia, kad ištirtas visas kalvos plotas. ←←
32. Albinas Kurtinaitis. *Garnio vaikai*. Marijampolė: Piko valanda, 2007, 128 p. Patikrintas bibliografinis įrašas ir prieinami fragmentai su Perkūno šventyklos rekonstrukcija. Visas knygos tekstas nebuvo prieinamas, todėl šaltinis naudojamas tik žinomai spausdintai šiuolaikinės rekonstrukcijos versijai datuoti. ←
33. Juozas Markelevičius, Stasys Patkauskas. „Liškiavos (Varėnos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1975 metais“. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*, p. 37-40. Bibliografijai ir erdviniam objektų atskyrimui patikslinti taip pat naudota Dariaus Balso 2014 m. ataskaita. ←←

34. Raimondas Akavickas. „Neaiškių archeologinių objektų žvalgymas Utenos raj. 1992 ir 1993 metais“. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 1994, p. 272-278. ←
35. Oksana Valionienė. „Pirmosios Vilniaus šventyklos tyrimų problema“. *Lietuvos istorijos metraštis* 2017/1, p. 5-21; Darius Baronas. „Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje - XV a. viduryje“. *Bažnyčios istorijos studijos* 8, 2016, p. 9-46; Darius Baronas. „Perkūno šventykla Vilniuje: senų mitų ir naujų mokslinių tyrimų nederinė“. *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 7, 2012, p. 442-447. ←
36. Lietuvos geologijos tarnyba. „Vištyčio ež. (Šventas) šaltinis“, 2014, p. 470-471. ←
37. 1776 m. sienos aprašymas su formule „do kamienia wielkiego vulgo S. Troycy“. Fragmentas žinomas iš archyvinio išrašo, išlikusio J. Basanavičiaus medžiagoje. Tikslus archyvinis šifras dar nenustatytas. ←
38. Švendubrės Dzidziulio akmens istorija tikrinta pagal regioninę specializuotą literatūrą, įskaitant Vyktas Vaitkevičius, *Dainavos žemės šventvietės: Varėnos rajonas ir Druskininkų savivaldybė*, 2022, ir su ja susietus ankstyvuosius šaltinius. ←
39. Narkūnų Sveikatos versmės istorija tikrinta pagal Vyktas Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, 2006, remiantis datuotu 1935 m. įrašu. ←
40. Pagrindinė archeologinė medžiaga apie Obelius ir Šliktinę: Vytautas Urbanavičius, Saulė Urbanavičienė, „Obelių kapinynas“, *Lietuvos archeologija* 6, 1988, p. 9-63; Gintautas Zabiela, Obelių kapinyno publikacijos recenzija, 1990; Žilvinas Montvydas, „Seniai pamesta iš naujo atrasta: Šliktinės lobiai“, *Lietuvos archeologija* 39, 2013, p. 285-308; Evelina Simanavičiūtė, Žilvinas Montvydas, „Šliktinės auکوjimo vieta“, 2013, p. 591-594. ←
41. Raimondas Akavickas. „Neaiškių archeologinių objektų žvalgymas Utenos raj. 1992 ir 1993 metais“. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 1994, p. 272-278. ←
42. Pagrindiniai ankstyvieji rašytiniai atramos taškai: Hermann von Wartberge, *Chronicon Livoniae*, 1362, in *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, p. 81; Urban VI, 1388 m. kovo 12 d. dokumentas, *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, Nr. 10, p. 21; 1398 m. Salyno sutartis su formule „sub silva dicta Heiligenwalt“; *Die Littauischen Wegeberichte*, p. 677, Rambynui; *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, II, Nr. 32, p. 137, ir *Codex epistolaris Vitoldi*, Nr. 639, p. 357, Ventis/Wentis atvejui. ←